

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
Odsjek Sociologija

STEPEN OBRAZOVANOSTI ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

-Magistarski rad-

Kandidatkinja:

Amira Sabljica

Broj indeksa kandidatkinje: 64/II

Ime i prezime mentora:

prof. dr. Asim Mujkić

Sarajevo, maj 2019. godine

METODOLOŠKI DIO RADA

1. Teorijsko-metodološki dio

Teorijski dio rada obuhvata sociološki okvir za analizu društvenog položaja žena i koleraciju istog sa stepenom obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Pristup problemu istraživanja obuhvata multidisciplinarnu analizu naučnih oblasti sociologije u spektru bosanskohercegovačke demokratske tranzicije, te posljedica i izazova koje se nalaze pred društvenom ulogom žene. U teorijskom dijelu obuhvatićemo i aspekt feminističke teorije roda i spola u kontekstu društva, te na koji način feminizam osnažuje ulogu žene u društvu i na koji način ona može postati više primjetna kroz stupanj obrazovanja žena i ojačati njihovu participaciju u istom.

2. Metodološki okvir rada

2.1. Problem istraživanja

Da li je društvena i ekonomska diskriminacija žena unutar obrazovnog sistema još uvijek prisutna kao posljedica stereotipa vezanih za žene kao spola koji je predstavljen kao slabiji i podređeniji u odnosu na ostale spolove, rodove i društvene grupe, te partijarhat koji je u simbiozi sa kapitalističkom teorijom postao dominantan uticaj na položaj žena u bosanskohercegovačkom društvu? U demokratskoj tranziciji u kojoj se nalazi i bosanskohercegovačko društvo, proces demokratizacije se odvija sporo i nedovoljno kvalitetno u odnosu na izazove koji su stavljeni pred društvo i region, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Bosna i Hercegovina se i dalje susreće s nizom problema u oblasti društvenog položaja žena i ženskih prava, te stupnja obrazovanja žena. Položaj žene u bosanskohercegovačkom društvu je često određen od samog rođenja, kroz prizmu društva, tradicije i sredine, što onemogućava adekvatan razvoj ženske individue kroz slobodu i uvažavanje punog spektra prava.

3. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je analiza stanja i položaja žena unutar društva. Putem istraživanja problema, izazova i mogućih rješenja koji su stavljeni pred obrazovni sistem tako i ženu kao aktivnu ili pasivnu sudionicu u bosanskohercegovačkom društvu. Kroz komparaciju teorije, prakse i komparaciju trenutne društvene uloge žene u Bosni i Hercegovini, kroz različite društvene aspekte u 21. vijeku u bosanskohercegovačkom društvu. Analizom stanja i mogućnosti koje daje obrazovni

sistem nastojimo isražiti ulogu žene u obrazovnom sistemu kao i odnos društvenih odnosa unutar postkonfliktnog, tranzicijskog društva u Bosni i Hercegovini.

3.1. Kategorijalno pojmovni sistema

Obrazovanje - Obrazovanje je proces sticanja znanja koji ima više oblika:

a) Formalno obrazovanje se odvija u visokoformalizovanoj strukturi (obrazovno-vaspitnim ustanovama) i ono prati prethodno zadane i definisane strukture. Ciljevi formalnog obrazovanja ili učenja su jasno definisani, oni se preispituju i dovode do sticanja diplome (svjedočanstva) koja nam omogućuje dalje obrazovanje i/ili prijem na posao. Ovaj vid obrazovanja je ciljan i svjestan, a neki njegovi vidovi su i zakonski obavezni. Predavači moraju zadovoljavati formalne kriterije koji se uređuju zakonom o obrazovanju.¹

b) Neformalno obrazovanje se odvija u manje formalnim institucijama, organizacijama ili grupama. Okvirni uslovi, struktura i tempo učenja, kao i oblik nastave mogu znatno da variraju, a u pravilu se prilagođavaju potrebama ciljne grupe. Na taj način je moguće uspostaviti jasne životne i iskustvene kontekste obrazovanja. Certifikati se dodjeljuju nevezano za formalni sistem obrazovanja. Ovaj vid obrazovanja se odvija ciljano i svjesno.²

c) Informalno obrazovanje se odvija u svakodnevnim situacijama, koje se većinom ne shvataju kao situacije učenja. Ono se razvija iz iskustva koje stičemo, odnosno iz rješavanja određenih problema i zbog toga nije namjerno, a tek poslije refleksije dolazi do samog procesa učenja. Takvo obrazovanje predstavlja oblik individualnog učenja i vezano je za pojedinca. Za ovaj vid obrazovanja certifikati se ne dodjeljuju.³

Sociologija obrazovanja- U okviru njenog predmeta uključena su proučavanja uticaja ekonomskih faktora na obrazovanje, uloga države u obrazovanju, društvene determinante i snage koje utiču na obrazovanje i kulturne promjene, društvene institucije koje su uključene u obrazovni proces (porodica, škola, crkva, itd.), problem strukture uloga i njihov odnos prema totalnom društvenom sistemu i mikrosistemu kao što je škola-škola kao formalna organizacija (problema autoriteta, selekcije, organizacije, učenja, postignuća); problemi nastavnog plana i razvoja postignuća; odnos

¹Nevladina organizacija "Most", Obrazovanje, "Formalno obrazovanje", izvor: <http://nvomost.org/neformalno-obrazovanje/>, posjeta stranici: 28.3.2018, 21:52 h

²Nevladina organizacija "Most", Obrazovanje, "Neformalno obrazovanje", izvor: <http://nvomost.org/neformalno-obrazovanje/>, posjeta stranici: 28.3.2018, 21:52 h

³Nevladina organizacija "Most", Obrazovanje, "Informalno obrazovanje", izvor: <http://nvomost.org/neformalno-obrazovanje/>, posjeta stranici: 28.3.2018, 21:52 h

između društvenih klasa, kulture i jezika; odnos između obrazovanja i profesija; problem demokratizacije i elitizma u obrazovanju.”⁴

Ženska ljudska prava - To su dakle prava koja ženama pripadaju jednostavnom činjenicom što su ljudska bića. To može izgledati sasvim očigledno, ali mnogi ljudi ne smatraju da ženski zahtjevi za jednakošću imaju mjesta u kontekstu ljudskih prava. Još uvijek je dehumanizacija žena to što hrani i podržava diskriminaciju i nasilje prema ženama: silovanje u ratovima u različitim kulturama i raznim vremenskim periodima, ekonomska eksploatacija žena u fabrikama za iskorišćavanje njihovog rada, vjerski i kulturno racionalizovana ograničenja ženske slobode, te nesklonost države da interveniše u slučajevima kada nasilni muž premalaćuje svoju žrtvu.”⁵

Feminizam – pokret ujedinjenja i oslobađanja žena kroz osnaživanje i ravnopravnost u svim frakcijama i subkulturama feminizma koje postoje. Feministička teorija striktno podržava ženska ljudska prava i zalaže se za slobodu žena i borbu protiv patrijarhalne kulture, te nerijetko i kapitalizma čija je ekonomija uticala na žene u nejednakoj distribuciji sredstava i nejednakost plaćanja.⁶

4. Ciljevi istraživanja

4.1. Društveni cilj istraživanja:

Društveni cilj istraživanja jeste komparacija društvenog statusa žena i povezanost sa stepenom obrazovanja kroz historijski presjek i trenutno stanje u Bosni i Hercegovini.

4.2. Naučni cilj istraživanja

Ukazati na doprinos društvenog položaja žena unutar obrazovnog sistema i oblika u cilju mogućnosti konstrukcije znanstvenih smjernica za ispitivanje društvenog položaja u obrazovanju i

⁴Slavka Gvozdrenović, “Predmet i konstruisanje sociologije obrazovanja”, izvor:

<http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF10/Gvozdrenovic,%20S.,%20Predmet%20i%20konstituisanje%20sociologije%20obrazovanja.pdf>, posjeta stranici: 28.3.2018, 22:10 h

⁵Julie Mertus, Zorica Mršević, Mallika Dutt, Nancy Flowers, *Ženska ljudska prava*, “Ženska ljudska prava”, izvor:

http://www.womengo.org.rs/sajt/sajt/feministicka94/zenska_ljudska_prava/uvod.htm,

posjeta stranici: 29.3.2018., 12:01

⁶Vox Feminae, “Šta je feminizam?”, izvor: <http://voxfeminae.net/cunerview/politika-drustvo/item/6145-vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke>, posjeta stranici: 27.5.2018.

položaja žene unutar istog.

5. Sistem hipoteza i indikatora

5.1. Glavna hipoteza:

- Stepen obrazovanja i društveni položaj žena u Bosni i Hercegovini je uvjetovan odnosom prema ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini.

5.2. Pomoćne hipoteze:

- Ljudska prava žena u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine nisu u potpunost implementirana u odnosu na Međunarodne konvencije o ljudskim pravima što direktno utiče na društveni položaj žena.
- Stopa ženske nepismenosti u Bosni i Hercegovini je uvjetovan stereotipima i rodnom nejednakosti spolova u Bosni i Hercegovini,
- Potrebno je ojačati sektore neformalnog znanja kroz oblike prekvalifikacije za žene.
- Rodni stereotipi usporavaju napredak žene u društvenom položaju žene,
- Slaba ekonomska situacija žena oslabljuje njihovu ulogu i participaciju u društvenom sistemu Bosne i Hercegovine.

5.3. Sistem indikatora

Osnovni dokument/akcioni plan koji će biti pravni dokument u magistarskom radu jeste *Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (2013-2017)*⁷, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, koji sadrži neophodne smjernice za istraživanje trenutnog stanja nakon izvršenja akcionog plana, te oblasti koje su poseban fokus, a jedna od njih je i obrazovanje. Također, kompariraću sociološko-historijski aspekt poretka unutar prošlog socijalističkog sistema i sadašnje tranzicije kroz spektar ženskih prava i sloboda unutar oba društva.

⁷ Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica Bosne i Hercegovine, *Gender akcioni plan za 2013-2017*, Službeni glasnik, str. 98/2, 2013.

6. Metode istraživanja

Prikupljanje podataka će se vršiti putem istraživanja, anketiranja, te korištenja relevantnih dokumenata i literature iz oblasti ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, te stepena obrazovanja u Bosni i Hercegovini kroz sociohistorijske podatke i komparaciju sa trenutnim stanjem u Bosni i Hercegovini. Metode istraživanja koje će biti korištene su instrumenti logičkog i metodičnog naučnog saznanja. Kroz metodološku formu ankete, na uzorku od pedeset žena, mapiraću trenutno društveno stanje žena, te stepen obrazovanja koje posjeduju.

6.1.1. Metoda prikupljanja podataka

Prikupljanje podataka će se vršiti putem istraživanja, anketiranja, te korištenja relevantnih dokumenata i literature iz oblasti ljudskih prava žena i rodne ravnopravnosti u sistemu obrazovanja, sa fokusom na trenutno stanje u Bosni i Hercegovini i komparaciju socio-historijskog rodnog aspekta.

7. Vremensko određenje predmeta istraživanja

Za istraživanje ovog problema obuhvatiću vremenski period unapređenja ženskih ljudskih prava i društvenog položaja žena u postkonfliktoj Bosni i Hercegovini.

7.1. Prostorno određenje predmeta istraživanja

Za prostorni okvir ovog istraživanja odabrana je Bosna i Hercegovina, te prostor bivše Jugoslavije i Bosne i Hercegovine unutar socijalističkog sistema kroz postanak i razvoj rodnih studija i perspektive podržavanja obrazovanja žena i naobrazbe unutar oba sistema sa komparacijama pokazatelja.

8. Obrazloženje preliminarnog sadržaja rada po dijelovima i cjelinama

Primarni uvod će biti konstrukcija dosadašnjih definicija feminizma, ženskih prava i korelacije sa sociologijom obrazovanja kao predominantnom naukom koja istražuje relacije društva i obrazovanja da bi se utvrdio stupanj obrazovanja žena u Bosni i Hercegovini. Kroz uvod, napraviću kratki presjek ženskih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u društvu kroz

historiju, tačnije 20.stoljeće i 21.stoljeća, sa primarnim fokusom na bosanskohercegovačku situaciju kao postkonfliktne države. Položaj žene u bosanskohercegovačkom društvu kroz obrazovanje će biti sociološka elaboracija društvenog konteksta ženske uloge u društvu Bosne i Hercegovine kroz mapiranje društvenog okvira stigmatizacije i stereotipije usmjerenoj ka rodnoj ulozi žene, posebno u obrazovanju koje često ne biva odvojeno od stereotipija. Dio magistarskog rada naslovljen kao “Spol, rod i obrazovanje” će se baviti direktnom tematikom rodnih studija, sociologije i obrazovanja u simbiozi trenutne situacije u Bosni i Hercegovini kroz regulative, te zakone koji su doneseni u svrhu poboljšanja stanja žena u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine. Također, elaboriraću feminističke perspektive važnosti obrazovanja, formi obrazovanja i prilagođavanja obrazovanja ženama. Determinacija društvenog poretka spolova u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine je kvalitativna elaboracija realitetnog stanja rodne ravnopravnosti i obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini sa korištenjem dostupnih statističkih podataka koji se baziraju na deklaraciji stepena ženske pismenosti i obrazovanja u Bosni i Hercegovini, te koliki je zapravo kvalitet obrazovanja prilagođen ženama kao jednoj od marginaliziranih kategorija bosanskohercegovačkog društva. Društvo kroz prizmu sociologije obrazovanja u Bosni i Hercegovini će pružiti direktnu elaboraciju simbioze i produkcije sociologije obrazovanja u 21.stoljeću kroz prezentiranje najboljih smjernica u svrhu unapređenja sociologije obrazovanja u društvu kao relevantne nauke koja može doprinjeti dobrom rodnom izjednačavanju. Dio “Društveni aspekti položaja žena u obrazovanju Bosne i Hercegovine” će se bazirati na potencijalne izazove postdejtonske Bosne i Hercegovine kroz demokratizaciju obrazovanja i osnaživanje žena i djevojčica u sistemu obrazovanja kroz promovisanje dobrih praksi i teorijskih studija koje objašnjavaju povezanost porasta nasilja u porodici, te ekonomskog nasilja nad ženama sa niskim stepenom obrazovanja u društvu. Poseban fokus će biti kreiranje jedinstvenog stepena obrazovanja, kako formalnog, tako i informalnog u svrhu potenciranja kreiranja dobrih uslova za opismenjavanje i edukaciju žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini od osnovnog do akademskog obrazovanja.

9. SADRŽAJ

1. Teorijsko-metodološke osnove istraživanja

Teorijske osnove rada

2. Metodološki okvir rada

2.1. Problem istraživanja

3. Predmet istraživanja

3.1. Kategorijalno pojmovni sistem

4. Ciljevi istraživanja

4.1. Naučni cilj

4.2. Društveni cilj

5. Sistem hipoteza

5.1. Generalna hipoteza

5.2. Pojedinačne hipoteze

5.3. Sistem indikatora

6. Metode istraživanja

7. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja

7.1. Prostorno određenje istraživanja

7.2. Disciplinarno određenje predmeta istraživanja

8. Obrazloženje preliminarnog sadržaja rada po dijelovima i cjelinama

9. Literatura

2. - Položaj žena u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine u 21. vijeku

2.1. Uvod

2.1.1 Obrazovanje žena u Bosni i Hercegovini kroz historiju

2.1.2 Položaj žene u bosanskohercegovačkom društvu kroz obrazovanje

2.2. Spol, rod i obrazovanje

2.1. Feminističke perspektive važnosti obrazovanja

2.2.1. Determinacija društvenog poretka spolova u obrazovnom sistemu Bosne i

Hercegovine

2.2.2. Društvo kroz prizmu sociologije obrazovanja u Bosni i Hercegovini

2.3. Društveni aspekti položaja žena u obrazovanju Bosne i Hercegovine

3.1. Postdejtonska Bosna i Hercegovina i demokratizacija obrazovanja

3.1.1. Izazov opismenjavanja djevojčica i žena u Bosni i Hercegovini

3. Zaključak

4. Literatura

STEPEN OBRAZOVANOSTI ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. UVOD

Ideja o edukaciji žena se prožima stoljećima kao osnova teorije ravnopravnosti spolova koja počiva na historijskom percipiranju žene kao slabijeg i nedostatnog spola. U moderno doba, barem u zapadnom svijetu, žena iz dana u dan bira svoje uloge, te na koji način će svoju osobnost i život učiniti boljim kroz različite odabire. No, čak i sa vidnim napretkom na polju ravnopravnosti, položaj žena globalno je daleko od zadovoljavajućeg i idealnog. Samim time, savremena feministička teorija kroz posmatranje odnosa u društvu, te moći istoga, kritizira postojanje određenih opstrukcija pri ženskim slobodnim odlukama. No, da li je liberalna teorija u skladu sa postulatima jednakosti i pravičnosti “jednakih šansi za sve” za koju se zalaže, te na koji način se ona promovise kao ultimativni paritet feminističke teorije kroz liberalizaciju žene? Iz dana u dan, čovječanstvo se mijenja i dobija drugačije obrise od onih koje smo poznavali ranije. Uloga žene postaje kreirana uslijed normi društva koje se kreiraju u skladu sa tradicijom, političkim ustrojem i dinamikom društva u edukacijskom, ekonomskom, socijalnom i drugom smislu kroz prizme pogleda na spol i rod kao normative.

U Bosni i Hercegovini, obrazovanje je doživjelo svojevrsnu transformaciju u periodu posljednjih stotinu godina, gdje se ženska uloga dinamično i višestruko promijenila kroz ojačavanje žene kao pripadnice društva za vrijeme socijalističkog političkog poretka, te danas uslijed tranzicijskog, demokratskog sistema postkonfliktnog društva Bosne i Hercegovine. U ovom magistarskom radu, elaboriraću ulogu žene tada i sada, kroz prizmu stepena obrazovanja i involviranja u društvene procese, te potencijal ojačavanja rodne i spolne uloge žene kao aktivne učesnice u društvenim procesima.

Također, osvrnuću se na sverastući kontrast stereotipija, povezanosti rodno uvjetovanog nasilja i obrazovanja, te na koji način obrazovanje prevenira mogućnost razvoja i proliferacije rodnog i porodičnog nasilja sa sociološkog i psihološkog aspekta. Komparirajući trenutno stanje obrazovnih sistema i uloga žene u regionu, potenciraću razvoj dobrih praksi i kreiranje jasnih smjernica u svrhu naučnog i društvenog istraživanja, što će ovom magistarskom radu dati višestruku korist za buduća istraživanja u temama socioloških rodnih studija. Osvrnuću se na razvoj teorije andragogije, informalnog i neformalnog obrazovanja žena gdje će se uloga žene promijeniti iz dotadašnje pasivne u aktivnu, kroz stabilizaciju napora da se žene involviraju u obrazovni sistem Bosne i Hercegovine.

Žena mora biti osnažena jer osnažena individua kreira temelj jakog i stabilnog društva, te obrazovnog sistema, gdje se participacija žena odvija na različitim nivoima – radnoj ulozi u kolektivu, sve do aktivne participantkinje unutar procesa dijeljenja, kreiranja i usvajanja znanja i obrazovnih normi.

Kada govorimo o historijatu položaja žena u društvu, možemo reći da ono počiva od samog postanka čovječanstva kroz nezamjenjivu ulogu žene kao članice primodijalnih čovječijih zajednica sve do današnje pune integracije žene u društvo.

Borba koja je započela u XIX. stoljeću traje i danas kroz različite političke i društvene pokrete za jednakopravnost žena.

Kreiranje identiteta samosvjesne, individualne žene kao punopravne članice društva je započeo sa spoznajom žena da su shvaćene kao pomoćno osoblje unutar društva, da se uzimaju zdravo za gotovo i da ne postoji premisa koja bi ih odvojila od podređene članice društva do učesnice u procesima društva. Razvojem političke i društvene teorije feminizma, borba za jednakopravnost žena dobija prve obrise.

Feminizam nastaje kao set političkih pokreta, ideologija i formacija koje dijele iste ili slične ciljeve kroz političku i društvenu participaciju žena da bi se osigurala jednakopravnost spolova u različitim segmentima društva. Potraživanjem edukacijskih i profesionalnih prilika za žene, feminizam je fokusiran na pružanje jednakih prilika za oba spola, te različitih rodova unutar jednog društva na individualnom i globalnom nivou.

Feminizam jeste, u svojoj punoj definiciji, pokret ujedinjenja i oslobađanja žena kroz osnaživanje i ravnopravnost u svim frakcijama i subkulturama feminizma koje postoje. “Feministička teorija striktno podržava ženska ljudska prava i zalaže se za slobodu žena i borbu protiv patrijarhalne kulture, te nerijetko i kapitalizma čija je ekonomija uticala na žene u nejednakoj distribuciji sredstava i nejednakost plaćanja.”⁸

Prvi val feminizma se može posmatrati kao prvobitni obris borbe za ženska prava, koja je dolazila iz aktivističkih pozadina osnivačica koje su, gledajući nizove štrajkova glađu, recesija i protesta, odlučile da kreiraju jedinstveni aktivistički okvir za participaciju žena. Anglosaksonske zemlje su sredinom devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća bile uzdrmane pojavom aktivistkinja koje su se bazirale na formu direktnih akcija prije nego potraživanja svojih prava od strane muškaraca.

⁸ Vox Feminae, “Šta je feminizam?”, izvor: <http://voxfeminae.net/cunterview/politika-drustvo/item/6145-vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke>, posjeta stranici: 27.5.2018.

U kreiranju prvog vala feminizma, najpoznatije učesnice su bile sufražetkinje (eng. Suffragettes)⁹ među kojima su se isticala poznate ličnosti tadašnjeg doba, uključujući Džon Stjuart Mila (eng. John Stewart Mill) koji je bio jedan od rijetkih muškaraca u potraživanju ženskih prava i rodne ravnopravnosti. Sufražetkinje svoju prvu pobjedu dobijaju 1869. godine, kada britanski parlament odlučuje da ženama koje su porezne obaveznice, dozvoli biračko pravo, bez prava da budu birane. Kako borkinje za ženska ljudska prava nisu bile zadovoljne ovakvim ishodom, rodila se inicijativa za pokretanjem Nacionalne unije sufražetskih društava (eng. National Union of Women's Suffrage Societies) gdje se žene uvezuju u zajedničkoj borbi za ravnopravnost i veća politička i druga prava žena. Milisen Foset (eng. Millicent Fawcett)¹⁰ je bila predvodnica unije, koja je poznata po izmjeni diskursa direktne akcije dotadašnje borbe, u nenasilni pristup koji se bazirao na različitim strategijama i rješenjima.

Druga nastojanja za proširenjem borbe i usaglašavanjem stavova i ciljeva pokrenula je Emelin Pankhurst (eng. Emmeline Pankhurst) koja je osnovala Žensku društvenu i političku uniju (eng. Women's Social and Political Union) gdje se borba za ravnopravnost spolova i ženska prava podijelila na dvije frakcije: onu koja se zalagala za direktne, i ako je potrebno, nasilne akcije koje bi dokazale da i žene mogu da koriste silu u svojim nastojanjima. Druga frakcija je bila nenasilna frakcija koja je analizirala i ukazivala na nelogičnosti i probleme sa kojima su se žene susretale uslijed loših i nepravičnih odluka vlasti i društva.

Nasilna direktna akcija Pankhurstove je najbližije opisana kao anarhijska pobuna žena koja je uključivala palež, prijetnje i napade na članove parlamenta, te štrajkove i štrajkove glađu ukoliko bi pripadnice pokreta bile uhapšene.¹¹

Nakon donošenja kontraverznih zakona od strane tadašnjih liberala u parlamentu Velike Britanije, odgovor sufražetkinja je bio apsolutno nasilna direktna akcija i neposlušnost prema muškarcima. Tadašnje patrijarhalne strukture su odlučile da igraju na kartu mučeništva i svoje blagonaklonosti, pa su sufražetkinje većinom bile puštane iz zatvora kada bi bile oslabljene štrajkovima glađu. Patrijarhalne strukture su znale da takve metode oslabljuju njihovu buduću borbu koja je trajala sve dok Dejvidson Emili (eng. Emily Davidson) nije, kao čin suprotstavljanja, počinila suicid bacanjem pod kraljevskog konja, nakon čega je poginula.

⁹ „Women's Suffrage“, Encyclopaedia Britannica's Guide to Women's History, <http://search.eb.com/women/article-9077370> (stranica posjećena: 24.6.2018., 16:48)

¹⁰ Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, „Pravo glasa žena“, Beograd, 2012., p.31

¹¹ Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, „Pravo glasa žena“, Beograd, 2012., p.33

Uslijed globalnih previranja i promjena koje su se dešavale militarizacijom Europe kao kontinenta, te Velike Britanije kao jedne od zemalja liderica u političkom poretku tog doba, početkom Prvog svjetskog rata, sufražetkinje se odlučuju da prekinu svoju borbu na kratko. 1918. godine, kada se dogodio prevrat i prepoznati su ženski naponi u toku rata za cjelokupno društvo, žene su prvi put dobile pravo glasa. Iako je granica bila postavljena na trideset godina, te preko, žene i sufražetkinje su tada ostvarile prvu pobjedu koja će kasnije u mnogobrojnim pitanjima vezanim za ženska ljudska prava postati iluminatorska tačka.

12

Prvi talas feminizma je najbitniji za razvoj pokreta borkinja za ženska ljudska prava, koje su svojim naporima kreirale jasan okvir za žensku borbu diljem svijeta. Drugi i treći talasi feminizma su pokrenuti kao proširivanje osnovnog ženskog prava na sve benefite društva u kontekstu jednakopravnosti roda i spola. Treći val feminizma i danas traje, te se ženske organizacije širom svijeta baziraju na različitim borbama, u koje su uključene i borbe za jednakopravnost žena lezbejki, transrodnih žena, prava na nediskriminaciju po pitanju spola i roda, te borbe protiv nasilja nad ženama i djevojčicama i prava na obrazovanje.

Historijski presjek borbe za žensko obrazovanje seže sve do same antike u kojoj su žene imale podređeniju ulogu od muškaraca, kako u smislu obrazovanja, tako i u smislu posjedovanja imovine i drugog. Za vrijeme antičkog perioda, jedna od svijetlih tački ženske jednakopravnosti bio je položaj žena u Egiptu, gdje su žene bile uvažavane, poštovane kao božanstva i dozvoljen im je jednak status kao i muškarcu, posebno u pitanjima nasljedne linije. Liderice u Egiptu (obj. Faraonke) su bile jedne od prvih ženskih liderica koje su dosegle maksimalnu političku funkciju preko nasljedne linije, od kojih se izdvaja najpoznatiji primjer Kleopatre (eng. Cleopatra). U antičkim polisima Grčke, situacija je bila drugačija.¹³

Žena nije imala svjetovno, ni duhovno pravo participacije unutar polisa kao organizacione jedinice, te je biračko pravo bilo izrazito muška kategorija. Međutim, žene su imale pravo na obrazovanje, te su dobijale različite edukacijske osnove koje su im preodređivale dalji edukacijski put. Rimski antika je davala drugačije obrise, te je pokazivala predominantno mušku ulogu u svim sferama i segmentima ženskog života, uključujući i obrazovanje koje se moralo vršiti pod supervizijom muškarca, odnosno, smatralo se da žena ne može sama da bude pod procesom izobrazbe zbog svojih urođenih spolnih nedostataka.

¹²Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, "Pravo glasa žena", Beograd, 2012., p.35

¹³Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, "Pravo glasa žena", Beograd, 2012., p.58

Doba srednjeg vijeka i prosvjetiteljstva donosi drugačije oblike borbe za integraciju žena u obrazovni sistem, te se u kuluminaciji predominantnog narativa simbioze crkve i politike, kreira nedostatna uloga žene po religijskom patronu. Crkva je smatrala da ženska priroda nije za vladavinu, te da ona mora da se povinuje i živi domaćinskim, vjerskim životom. Sva ova načela, stvorila su jasne uvjete za kreiranje Malleus Malefictarum knjige, koja je sadržala jasne upute kako prepoznati vješticu i heretike u katoličkoj crkvi. Žene su postale demonizirane, a svaka obrazovana žena je bila oblik prijetnje za poredak crkve i sistema.

Inkvizicija je bila usmjerena direktno na ženski rod i spol kao oblik zaustavljanja neposlušnosti i samosvjesnosti kod žena.

U doba renesanse, ženska uloga se drastično mijenja, te se dobijaju prvi znakovi prosvjetiteljstva kroz napore ženske zajednice da kreira jasnu ulogu unutar tadašnjeg kulturnog i društvenog života. Porastom humanističke teorije u kojoj se nalazio čovjek, a ne Bog, konstruktovao se novi pogled na inkviziciju kao drastično nehumanu praksu koja je promovisala Božije, a utamnjivala humanističko. 14

Iako je postojalo liberalnije shvatanje ženskog obrazovanja, ono je i dalje bilo vezano za napore muškaraca i predominantno mušku konstrukciju shvatanja ženskog obrazovanja. Primjer za simbiozu i bijeg od prinude na brak u doba renesanse, jeste sama izobrazba žena unutar manastira gdje su se sklanjale od potencijalnih neželjenih partnera, te braka iz prisile ili zbog ekonomskih razloga.

U doba prosvjetiteljstva, ženska uloga se postepeno mijenjala kroz napore žena za neophodnost integracije žena u obrazovni sistem kroz visokoškolsko obrazovanje. ¹⁵

Novo doba je sa sobom donijelo liberalniji odnos u oblasti ženskog obrazovanja, gdje se rađaju i nove naučne discipline poput rodnih i ženskih studija koji danas integracijom unutar vulnerabilnih pitanja različitih grupacija dostižu maksimalan oblik promocije ženskog obrazovanja, edukacije i ženske uloge u obrazovnom sistemu.

¹⁴Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, "Pravo glasa žena", Beograd, 2012., p.62

¹⁵Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, "Pravo glasa žena", Beograd, 2012., p.63

2. HISTORIJAT OBRAZOVANJA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1945. DO DANAS

Bosna i Hercegovina kao država, kroz stoljeća, posjeduje zanimljive koncepte obrazovanja koji su se mijenjali u skladu sa političkim situacijama karakterističnim za određene epohe. U ovom magistarskom radu, elaboriraću komparaciju obrazovnog sistema i uloge žene unutar Jugoslavije (1945-1992.), te današnjeg obrazovnog sistema postkonfliktne Bosne i Hercegovine.

1.1. Historijski presjek obrazovanja i položaja žena unutar Bosne i Hercegovine (1945.-sada)

Ako elaboriramo aspekte marksističke perspektive u pogledu edukacije, primjetićemo da je dosta koncepata primjenjeno u Jugoslaviji, kako za vrijeme NOB-a (*Narodnooslobodilačke borbe*), tako i u uspostavi političkog sistema u Jugoslaviji.

Tradicionalni marksisti, prema teoriji i sociološkom aspektu, posmatraju obrazovanje i edukacijski sistem kao kreiran prema interesima vladajuće klase koji posjeduje tri paradigme:

- a) Produkcija klasne nejednakosti,
- b) Legitimacija klasne nejednakosti,
- c) Potpuno je podređena interesima kapitalističkih biznismena.

Perspektiva produkcije klasne nejednakosti počiva na vektorima indoktrinacije kao kulturnog kapitala koji osigurava da polaznici obrazovne institucije dobiju sasvim dovoljno obrazovanja da bi mogli da ga praktikuju na nekim srednjim pozicijama. Javne škole i škole koje su pohodene radničkom djecom srednjeg staleža, često imaju niže standarde edukacije koji se baziraju na potenciranju kreiranja radničke klase.

Legitimacija klasne nejednakosti, prema Marksu, počiva na determinaciji odnosa ekonomskih mogućnosti i dobre edukacije. Dobra edukacija je skupa, što radnici sebi ne mogu priuštiti, te često završe slabije ili ne završe ikakve škole. Samim time, nejednakost šansi se povećava i u kapitalističkim, te neoliberalnim društvima, takve osobe postaju krivljene zbog svoje greške.

U stvarnosti, prema teoriji Marksa, sami sistem kreira nejednakost i svaljuje krivicu na srednju klasu.

Jedna od teza Marksa koja izaziva posebnu pažnju danas jeste učenje vještina koje budući poslodavci žele. Mahom, svi poslodavci su kapitalisti i očekuju da se tržište rada oblikuje prema njihovim potrebama i željama. Marks je naveo da se škole upravo kreiraju prema potrebama poslodavaca, te samim time ograničavaju mogućnost daljeg napredovanja radničke klase. Jedna od teorija koju je Marks navodio jeste potenciranje “politehničke edukacije” koja bi se bazirala na povezivanju obrazovanja sa stvarnim svijetom produkcije, gdje se prava relevantnost edukacije kreira da bi prevazišla dispoziciju između onih koji rade i onih koji promišljaju.

Stvaranjem Jugoslavije, nakon Drugog svjetskog rata, kreirala se drugačija paradigma društva od one koja je do tada bila dominantna. Žene su se izborile za svoj položaj u društvu kroz aktivno učestvovanje u narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) koja se desila od 1941. - 1945. godine u okviru partizanskog pokreta. Žene su kao punopravne članice borbe, imale svoju organizaciju pod nazivom Antifašistički front žena (AFŽ), koji je osnovan 6.12.1948. godine u Bosanskom Petrovcu. Žene borkinje i partizanke su se masovno priključivale pokretu kao doprinos borbi protiv fašizma, ali i konačnoj emancipaciji žena i društva u cjelini. Legitimitet AFŽ-a se očitavao i godinama nakon narodnooslobodilačke borbe, gdje su članice i borkinje Antifašističkog fronta žena, svoj aktivizam nastavile u raznim društveno korisnim pitanjima. ¹⁶Nova država je integrirala u Ustav (puni naziv: Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1946.) član 24. u kojem navodi jednakopravnost svih građana i građanki Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Puni tekst člana je “*Žene su ravnopravne s muškarcima u svima oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednak rad žene imaju pravo na jednaku platu kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država naročito štiti interese matere i deteta osnivanjem porodilišta, dečijih domova i obdaništa i pravom matere na plaćeno odsustvo pre i posle porođaja.*”

Žene su ovim članom zakona dobile jednakopravni, društveni status kao muškarci. Međutim, žene su svoje biračko pravo dobile već pet godina ranije, koje je implementirano unutar “Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora”.

Žene su, dakle bile jednakopravne sa muškarcima. Od samog početka, edukacija je promovisala porast socijalističke države kroz različite manevre. Nepismenost u prethodnim sistemima je bila

¹⁶ Petranović, B., (1980), Istorija Jugoslavije (1918–1978), Beograd; Cvetković, S. (2006), Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953, Pantelić, I., Beograd, Ibid, str. 91-93.

izrazito velika, te je Komunistička partija kao politička vodilja, preuzela zadatak da opismeni što više stanovništva može.

Već 1953. godine, u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, 85% stanovništva je završilo do četiri razreda osnovne škole, dok je 40% završilo osmi razred. Od 1963. godine, procenat je rastao, te je broj svršenih učenika sa osam razreda bio oko 45%. 1981. godine je 81% populacije imalo završenu osnovnu školu, sa čime je proces opismenjavanja i radnog osposobljavanja dostigao svoj puni potencijal.

Edukacija je viđena kao alat za rekonstrukciju ratom razorene domovine, te prosperitet ekonomskog razvoja, prosperitet kulturnog standarda i razvoj političke svjesnosti, što je uveliko unaprijedilo razvoj individua i kreiranje jakog političkog sistema. Od posebnih ciljeva su se izdvajali:

- a) omogućavanje mladim generacijama da izražavaju svoju kreativnost kroz rad i poziv za uspostavu i razvoj socijalističkog društva i njegovih građana i građanki,
- b) priprema građana i građanki za budućnost aktivnog društvenog života i društvenog samoupravljanja,
- c) učenje mladih ljudi historiji, nauci i tehničkim dostignućima jugoslovenskog naroda i cijelog čovječanstva kroz generalnu i profesionalnu edukaciju,
- d) doprinos razvoju zdravog čovjeka u Jugoslaviji.

“Bratstvo i jedinstvo” kao parola, bila je orijentirana na sve građane i građanke Jugoslavije, koji su promovirali nenasilje, antifašizam i solidarnost.

Ženska uloga u obrazovnom sistemu Jugoslavije bila je ogromna. Žene su bile podsticane da završavaju različite škole i visokoobrazovne institucije u svrhu razvoja individue i društva. Razvoj obrazovanja u Bosni i Hercegovini počinje kada i razvoj u cijeloj Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na opismenjavanje stanovništva koje se mahom bavilo agrarstvom. Tadašnja stopa pismenosti je bila tek 30%, da bi se kroz intenzivan rad sa stanovništvom na shvatanju važnosti obrazovanja, razvile kroz promociju ekonomskog razvoja, industrijalizacije i promocije rada u fabrikama. Humanistički i meritokratični odjek socijalističkog obrazovanja se temeljio na stavljanju studentskih potreba u centar edukacijskog procesa kroz potenciranje jugoslovenskog modela, nakon rascjepa sa sovjetskim modelima. Jedna od specifičnih stvari vezanih za Bosnu i Hercegovinu nakon Drugog svjetskog rata, jeste apsolutna emancipacija žena od tradicionalnih pokrivala za glavu zvanih feredže koje su bile dio nošnje radi očuvanja ženske čistoće. Taj potez je uticao na jednakopravno obrazovanje žena i

djevojaka sa muškarcima, zbog samog karaktera neodvajanja obrazovanja žena i muškaraca u Jugoslaviji. Bosna i Hercegovina je razvijanjem dobre edukacijske osnove, uspjela da opismeni veći broj građana i građanki za rad u fabričkim i industrijskim uvjetima, te uvjetima administracije i domaćinskih poslova.

Bosna i Hercegovina je nakon konflikta koji je zahvatio većinu područja bivše Jugoslavije, doživjela političku transformaciju iz socijalističkog sistema u demokratsku tranziciju koja traje i danas. U postkonfliktnoj zemlji koja je u procesu pomirenja i političkog usaglašavanja, obrazovanje je postalo prevratna tačka u smislu disperzivnog upravljanja edukacijskim pravilnicima, zakonima i i sadržajima, bez unifikacije.

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, te Ustava Federacije Bosne i Hercegovine iz 1995. godine, striktno je određeno da su kantoni odgovorni za uspostavu edukacijskih politika, deklaracija o obrazovanju, dostupnosti edukacije, te implementacije kulturnih politika i drugo. Iako je edukacija i obrazovanje regulisano po zakonu, Bosna i Hercegovina i dalje ima niz problema koji su uzrokovani disperzijom političke volje, te mnogobrojnim previranjima unutar nacionalnih korpusa kao odvojeni kurikulumi obrazovanja u podjeljenim gradovima, dvije škole pod jednim krovom i drugo. Organizacijska struktura samog obrazovnog sistema počiva na kantonima, koji ponekad u svrhu političke etnomaniplulacije društva, izražavaju svoju nekompetentnost pri donošenju različitih odluka.

Ženski položaj unutar sistema obrazovanja u postkonfliktnom i tranzicijskom društvu Bosne i Hercegovine je često uslovljen različitim primjerima nacionalne, religijske, političke i društvene stege koje se očitavaju kroz nepostojanje inicijativa ili vrlo malog broja inicijativa za inkluzivniji pristup samom ženskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini.

Prateća pojava tranzicije kojem je bosanskohercegovačko društvo svjedočilo jeste proces nacionalizacije uloge žene i repatrijarhalizacije njene uloge kroz različite društvene segmente, od koji su posebno zahvaćene društvene uloge žene i obrazovanje, što sam objasnila u nastavku magistarskog rada u dijelu "Spol, rod i obrazovanje".

Zakonski okviri koji regulišu oblast obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine su kreirani na način da sprečavaju svaki oblik diskriminacije u kontekstu potenciranja jednakog pristupa obrazovanju za sve.

Prema izvještajima nevladinih organizacija, postoji problem rodne ravnopravnosti unutar sistema obrazovanja, gdje se kroz obrazovnu literaturu kreira društvena stereotipija naspram žena i djevojčica, te potenciraju isključivo rodne uloge koje su nametnute tradicionalnim viđenjem žene u društvu. U daljem magistarskom radu, fokusiraću se na percepciju žene kao jedinke unutar obrazovnog sistema, te stopi zastupljenosti žena u visokoškolskim, srednjim i osnovnim obrazovnim institucijama, sa posebnim fokusom na integraciju žena u obrazovni sistem.

2. SPOL, ROD I OBRAZOVANJE

U ovom dijelu magistarskog rada, usmjeriću svoj fokus na potenciranje feminističke teorije obrazovanja kao kompetentne naspram rodni i spolnih stereotipija i oblika diskriminacije, u svrhu ojačavanja stepena obrazovanja i elaboraciju trenutnih uzroka, prilika i stepena obrazovanosti kod žena u Bosni i Hercegovini. Kada govorimo o distinkciji spola i roda u Bosni i Hercegovini, ona praktično ne postoji u kontekstu punih definicija oba termina.

Rodni identitet jeste termin kojim se opisuje kako individua doživljava sebe. Kao muškarca, ženu ili drugu odrednicu roda, a možda i nikako u segmentu ta dva spola. Danas postoji mnoštvo rodova koji su konstrukti u obliku seksualnosti, spola, roda i promišljanja o odnosima sa vezama.¹⁷

- Ekspresija gendera jeste kako ljudi prikazuju sebe i da li je to u skladu sa njihovim identitetom roda.¹⁸

- Gender uloga predstavlja pojam opisivanja društvenog konstrukta gendera. Naša kultura je duboko patrijarhalna i ima set uloga vezanih za žene, te koje kvalitete ili uslove mora da ispuni za kvalitetan socijalni život.¹⁹

Rodne uloge mogu biti:²⁰

- biološki rod : one koje su date rođenjem, te predstavljaju fizičke i fiziološke odrednice određivanja spola. U njih spadaju genitalije, hromosomi, te sve konstitucijske odrednice.

¹⁷Understanding gender,dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta . 26.7.2018, 11:56,

¹⁸Understanding gender,dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta . 26.7.2018, 11:56,

¹⁹Understanding gender,dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta .26.7.2018, 11:56,,

²⁰Understanding gender,dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta .26.7.2018, 11:56,,

Tako npr. žene imaju izražene grudi, dok muškarci imaju široka ramena.

Bitno je napomenuti da uslijed različitih malformacija, biološki rod može da bude promjenjivog karaktera, te se striktno ne ograničava na samo dva spola.²¹

- Gender/Rod : Rod je daleko kompleksniji pojam. On predstavlja set svih emocija, razmišljanja, tjelesnih odlika, psiholoških odlika, te karaktera osobe. Sve stavke koje čine pojedinu, u korelaciji jedna sa drugom, čine identifikaciju gender uloge.²²

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini, ona je striktno orijentirana na odnos muškarca i žene po biološkom rodu i spolu, bez intimizacije na psihološkom i sociološkom nivou konstrukcije roda u današnjici. Društvo se bazira na potencijalu osposobljavanja spolova umjesto samorealizacije osoba, te ekskluzivno djeluje prema vulnerabilnim kategorijama stanovništva koje ulaze u domen roda i spola. Vladajuće strukture ne potenciraju integraciju rodni uloga, sa izraženim definicijumom diskriminacije, gdje se država i društvo diskredibiliraju unutar društvenih krugova razvijenih i visokorazvijenih društava. Takva percepcija rodne ravnopravnosti utiče u mnogočemu na samorealizirane žene po spolu i rodu, posebno u sektoru obrazovanja, ekonomije i potenciranja participacije žena u društvu. Rodna ravnopravnost u obrazovanju se može potencirati kroz poznavanje da ona nije privilegija, kao takva, te da ne utiče na kvalitet ili kvantitet obrazovanja, već potencijal razvoja stepena obrazovanosti kod žena. Obrazovanje kao kategorija je fluidna i visoko koncentrisana u svojim krugovima, što promoviše aktivitet i pasivitet svih učesnika i učesnica unutar procesa edukacije koja se može ostvariti u različitim strukturama. Međutim, rodna ravnopravnost doprinosi potenciranju dobrih ćelija međuljudskih odnosa, u kojima se u ovom magistarskom radu, primarno baziram na potencijal obrazovanja i rodne ravnopravnosti. Patrijarhalna društva, podsticajem tradicije i kulturoloških normi, kao što je slučaj u Bosni i Hercegovini dominiraju narativom da žena ima podređeni status, zbog svojih bioloških, ali i društvenih odrednica. U kontekstu rodne ravnopravnosti i povezanosti sa potenciranjem odgojne i obrazovne stope, potencijal kreiranja sistema ravnopravnosti spolova, potiče iz primarne ćelije društva kao porodice koja je duboko involvirana u obrazovni proces žena.

Rodna ravnopravnost kao integrirana, ali ne i implementirana, u bosanskohercegovačkom društvu, doživljava svoju revitalizaciju kroz aktivističke i nevladine napore da bi se dokazala potrebitost i benefitarost po cijelo društvo. Pogrešan kontekst o davanjima beneficija ženskom rodu kroz implementaciju kvota, te drugih stvari, kreira negativnu atmosferu po pitanju rodne ravnopravnosti.

²¹ Understanding gender, dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta . 26.7.2018, 11:56,

²² Understanding gender, dostupno na : www.genderspectrum.org, datum posjeta . 26.7.2018, 11:56,

Zašto kvantitet u ovom slučaju nije dobar? Država kroz mehanizme, pokušava da kvotama osigura participaciju žena, ponajviše u političkom životu, što je dominantna referenca kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, te žene većinom imaju samo kvantitativnu ulogu i ne promovišu se kao aktivne participantkinje unutar kvalitetnih modula. Druge sfere, poput teme ovog rada, obrazovanje i ekonomija, ostaju apsolutno netaknute rodnom ravnopravnosti, te sve manje žena odlučuje da svoje karijere započne u obrazovnom sistemu. Iako je rodna uloga žene direktno vezana za profesije unutar obrazovanja, te ogroman broj žena ima predispozicije da postane involvirano u obrazovni sistem, inkluzija prema rodnoj ravnopravnosti tu je isključivo u opismenjavanju stope ženske nepismenosti.

U sektoru javne službe, politike i obrazovanja, žene se konstantno susreću sa nizom problema koji se baziraju na pasivnoj ulozi žene i aktivnoj ulozi muškarca, čak i pod implementacijom rodne ravnopravnosti. Golemi sociološki problem koji spada u domen sociologije naselja kao nauke, jeste slabo potenciranje kreiranja rodne ravnopravnosti unutar ruralnih sredina za koje ne postoji jasna strategija osnaživanja ženskog obrazovanja i participacije unutar društva.

Ruralne sredine u Bosni i Hercegovini su pod snažnim uticajem etnonacionalnog diskursa koji potencira viđenje žena kao majki i domaćica, koje nemaju ravnopravnu ulogu sa muškarcem u kontekstu postizanja istog stepena obrazovanja, radnog statusa, te samostalnog poduzetništva. Integracijom rodne ravnopravnosti u sistem Bosne i Hercegovine, dostižemo potencijal u kreiranju jačeg i stabilnijeg euroatlanskog puta BiH koji usvaja i promovira regulisane zakone i konvencije po kojima se žene ne odvajaju i ne diskriminišu.

Neke od bitnih konvencija u kontekstu rodne ravnopravnosti jeste Osnovni dokument za strateško djelovanje, odnosno, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini koji je usvojen 2003. godine. Promoviše svijest o pitanjima rodne ravnopravnosti, te se oslanja na odredbe UN konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije. U pravnom smislu obavezuje sve državne institucije na implementaciju rodne ravnopravnosti, te garant je osnovnih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.²³

Agencija za ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini, do 2017. godine, implementira Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325, u okviru programa „Resolution to Act“ sa partnerima UN Women u Bosni i Hercegovini.²⁴

²³Zakon o rodnoj ravnopravnosti Bosne i Hercegovine, dostupno na : <http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/> , posjećeno: 26.7.2018, 11:57

²⁴Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Akcioni plan za implementaciju UNSCR/1325, dostupno na: <http://arsbih.gov.ba/akcioni-plan-za-implementaciju-unscr-1325-u-bosni-i-hercegovini-za-period-2014-2017-godine/> ,

Kroz elaboraciju same teorije spola i roda, te njenih implementacija i tragova u Bosni i Hercegovini, pružiću jasan uvid u distinkcije između pojmova, te prakse i teorije koje su implementirane kao dobre prakse unutar obrazovnog sistema što utiče na stepen obrazovanja unutar bh.društva.

U Bosni i Hercegovini, riječ feminizam i feministička teorija su još uvijek visoko marginalizirane kao riječi i teorije koje označavaju određeni ekstrem na ljestvici društvenih pokreta. No, da li je zaista feminizam ta riječ koje se trebamo bojati ili su prakse diskriminacije žena unutar obrazovanja i institucija koje su zadužene za edukaciju ono od čega trebamo strepiti. Potenciranjem dobrih praksi iz oblasti sociološke studije roda i spola, te feminističke teorije u Bosni i Hercegovini, možemo razviti jednakopravno društvo bez marginalizacije spola i roda, karakteristika seksualnog i drugog opredjeljenja sa aspekta ženskog roda. Obrazovanje je visoko senzibilan sektor i tema kod koje se pronalaze različiti vektori indoktrinacije, te potenciranja različitih stereotipa o čemu ću više pisati u studij slučaja Bosne i Hercegovine kroz prizmu obrazovnog sistema.

Iako se nalazimo na putu Euro-atlanskih integracija, te smo moderna i demokratska država, i dalje posjedujemo duboko ukorijenjene tradicionalističke narative koji postepeno kreiraju jaz između feminističke teorije ženskog obrazovanja i teorije obrazovanja kao paradigme koja bi trebala biti generalizirana za sve građane i građanke.

2.1. Feministička teorija obrazovanja

Feministička teorija obrazovanja kao razvojna politološka i sociološka nauka i diskurs su doživljavali određene izmjene u toku svog postojanja, te sprege koje su se nametale kao narativ feminističke borbe kao “anti-muške borbe žena”.

Šta je feministička teorija?

U feminističkoj teoriji, nema supremacije jednog spola koja se nameće kao normalitet unutar patrijarhalnih društava. Feminizam dekonstruiše i demistificira ulogu žene koja je nasilno nametnuta u društvu kroz patrijarhat i dominantne sprege nad ženama, koje prema svojoj prirodi nemaju razvijen potencijal konflikta nad mišljenjem ili stavom. Ta ženska priroda je konstrukt višestoljetnog patrijarhalnog potenciranja žene kao nježnijeg i submisivnijeg spola koji se potencira muškarcu kao dominantnoj jedinki. Vladajuće paradigme su, danas, kreirale jedinstvenu viziju alternativa feminističkih teorija, posebno u sektoru obrazovanja. Borkinje koje su osnivačice i

promišljateljice feminističkih teorija za jednakopravnost žena, su upravo putem obrazovanja uspjele izobraziti i educirati žene o postojanju problema u oblasti obrazovanja.²⁵ Feminističke teorije se danas razlikuju prema feminističkim pogledima na obrazovanje od kojih se izdvajaju radikalni feministički pokreti.

U radikalnim feminističkim pokretima sa aspekta ženskog obrazovanja, promišljanje se dešava u kontekstu da se kroz obrazovne institucije još uvijek nameću tradicionalne spolne i rodne uloge u svrhu obespomoćavanja žena i djevojčica kao dio sistema patrijarhata.

Trend posljednjih godina (od 2012.- sada) potencira se kreiranje “moralne panike” koja predstavlja određeni izazov patrijarhalnim strukturama koje primjećuju da se integracijama ženskih studija, rodni studija i dizajniranog obrazovnog sistema za žene kreira jasno potenciranje ženskih učenja naspram tradicionalnih i patrijarhalnih obrazovnih sistema.²⁶

Liberalna feministička teorija se u konačnici zalaže za potpunu ravnopravnost spolova, u svim sferama života, uključujući i obrazovanje, u kojem se potencira jednak pristup, te u konačnici jednaka šansa za zaposlenje i jednakost plaćanja. Kroz bolje uvjete rada žena postiže se promocija neformalnog i formalnog obrazovnog usavršavanja žene gdje se, u konačnici, žena može izobraziti u lidericu. Liberalni feminizam je najbliži inkorporiranju kroz sistem da bi se uskladile norme, legislative i zakoni u svrhu afirmativne akcije koja će poboljšati status žene unutar sistema, posebno kroz obrazovni sektor.²⁷

Kada napravimo historijski presjek feminističkih teorija, primjetićemo da se obrazovanje prije razvoja iste, uopšte nije potenciralo, niti implementiralo kao jednakopravna norma unutar konteksta roda, te da je feministička teorija samim svojim razvojem i dugim putem borbe, kreirala jasne temelje da se obrazovni sistem kreira po mjerama i žene i muškarca podjednako.

Feministička teorija koja je danas najzastupljenija u Bosni i Hercegovini jeste liberalna feministička teorija kroz pozicioniranje unutar nevladinih organizacija i organizacija koje se bave pitanjem spola i roda, na nacionalnom i internacionalnom nivou.

²⁵Diller, A., Houston, B., Pauly Morgan, K., & Ayim, M. (1996). *The gender question in education: Theory, pedagogy, and politics*. Boulder: Westview., p.9

²⁶Diller, A., Houston, B., Pauly Morgan, K., & Ayim, M. (1996). *The gender question in education: Theory, pedagogy, and politics*. Boulder: Westview., p.9

²⁷Diller, A., Houston, B., Pauly Morgan, K., & Ayim, M. (1996). *The gender question in education: Theory, pedagogy, and politics*. Boulder: Westview., p.10

2.2.1. Determinacija društvenog poretka spolova u obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Obrazovanje iz ugla ženskih ljudskih prava je jedna od ključnih tema sa kojom Bosna i Hercegovina mora da se suoči na putu euroatlanskih integracija.

Ustavne strukture i nadležnosti u obrazovnom sistemu i institucijama nemaju državno uređenje, te nisu harmonizirane na nivou kantona, entiteta, niti distrikta Brčko. U Ustavu Bosne i Hercegovine je naložena obaveza države i entiteta da osiguraju pravo na obrazovanje svima, bez diskriminacije, prema povelji Evropske konvencije o ljudskim pravima koja je ratificirana od strane Bosne i Hercegovine, te se na nju često opoziva.

Prema relevantnim podacima popisa iz 1991. godine, posljednjeg popisa stanovništva izvršenog prije konflikta i agresije na Bosnu i Hercegovinu, žene su činile 50,1% ukupne populacije Bosne i Hercegovine sa stupnjem pismenosti:

- a) Srednješkolosko obrazovanje (48,55 % žena),
- b) Završeno srednješkolosko obrazovanje (38,58 % žena),
- c) Više obrazovanje (38,63 % žena),
- d) Visoko obrazovanje – Fakulteti (37,18 % žena).

Prema posljednjem popisu stanovništva, Bosna i Hercegovina ima visoku stopu nepismenog stanovništva, te disperzije unutar podataka o obrazovanju.

U Bosni i Hercegovini trenutno živi 50,4 % žena, naspram 49,06 % muškaraca. Sa određenim odstupanjima u broju stanovništva, te prirodnim procesima mortaliteta i nataliteta kao elementima, možemo reći da je populacija skoro izjednačena.

Prema obrazovanju, podaci nam govore o :

a) Srednjoškolsko obrazovanje ²⁸

Federacija Bosne i Hercegovine ima ukupno 952.320 građana/ki koji su uspješno završili neki oblik srednjoškolskog obrazovanja. Muškarci čine 547.281 sume uzorka, dok žene 405.039 sume uzorka. Iz ovih podataka, primjetno je da žene manje završavaju srednju školu od muškaraca. U smislu vrste srednjoškolskog obrazovanja, gdje se podjela vrši na tehničke i tehničko povezane škole, gimnazije, strukovne škole, religijske škole i umjetničke, te nastavne srednje škole, broj žena je izražen u tehničkim/zanatskim školama.

U tehničkim školama, broj žena iznosi 126.718, od ukupnog broja 295.384 svršenika srednjoškolskog obrazovanja. U gimnazijama, broj žena od ukupnog broja 90.163, daleko premašuje broj muškaraca sa ukupnim 55.671 na broju uzorka. Religijske škole, koje je završilo 3.823 ispitanika, obuhvataju 1.586 svršenica ženske populacije. Umjetničke škole su na uzorku od 2.267 ispitanika, obuhvaćene sa brojem od 1.586 žena koje su završile srednjoškolsko obrazovanje umjetničke struke.

b) Univerzitetsko obrazovanje ²⁹

U univerzitetskom obrazovanju, prema posljednjem popisu stanovništva, participiralo je 188.110 ispitanika. Od toga je uspješno završilo:

²⁸Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva – preliminarni rezultati, Konačni rezultati popisa, *Knjiga 4 – Obrazovanje*, tabela 3., dokument dostupan na : <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

²⁹ Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva – preliminarni rezultati, Konačni rezultati popisa, *Knjiga 4 – Obrazovanje*, tabela 4., dokument dostupan na : <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

- b.1.) dodiplomske studije – 127.140 ispitanika, od čega 64.863 ispitanice,
- b.2.) postdiplomske studije – 15.110 ispitanika, od čega 6.190 žena,
- b.3.) Magistri nauka – 14.028 ispitanika, od čega 7.216 žena,
- b.4.) Doktori nauka – 4.081 ispitanik, od čega žene 1.517 broja uzorka.

Iz elaboracije podataka, primjetno je da žene više završavaju visokoškolsko obrazovanje, osim smanjenja broja u doktorskim i postdoktorskim studijma. Najveći broj žena se odlučuje da završi postdiplomske studije/magistrate. Od ukupnog broja, 22.274 ispitanice su završile neki oblik visokog obrazovanja, dok je taj broj kod muškaraca 16.174.

c) Stopa nepismenosti³⁰

Osim podataka o ispitanicima koji su završili ova dva oblika obrazovanja, nameće se ne tako svijetla brojka u okviru podataka o nepismenosti.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, ukupan zbir građana iznosi 1.988.325 ispitanika, od čega 1.018.982 su žene, te 969.343 muškarci. U procentima nepismenosti, najveći broj nepismenih su žene, što u procentima iznosi 4,46 % opšte populacije, dok je muškaraca 0,70% koji su apsolutno ili djelomično nepismeni.

d) Kompjuterska pismenost

Kompjuterska pismenost je jedna od izazova sa kojima se Bosna i Hercegovina susreće kao nedigitalizirana zemlja, te zemlja nepotpune implementacije različitih tehničko-tehnoloških solucija.

U kontekstu kompjuterske nepismenosti, od 1.1018.989 ispitanica, smatra se pismenim tek 369.707 ispitanica, od ukupnog broja 765.765 ispitanika po pitanju kompjuterske pismenosti. Kompjuterski nepismene osobe iznose broj od 723.834 ispitanika, sa tendencijom porasta

³⁰ Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva – preliminarni rezultati, Konačni rezultati popisa, *Knjiga 4 – Obrazovanje*, tabela 3.1., dokument dostupan na : <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

nepismenosti kod žena gdje 409.887 ispitanica smatra svoje vještine nedostatnim u okviru kompjuterske pismenosti.³¹

Ovi podaci su relevantni podaci Federalnog zavoda za statistiku.

U Republici Srpskoj, popis stanovništva je odbačen kao nevjerodostojan. Međutim, moguće je pronaći rezultate Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske u kojem se navode brojke od 1.326.991 broja ukupnih ispitanika koji su potvrđeni kao građani i građanke Republike Srpske.³² Zbog nepotpunih i disperzivnih podataka iznesenih u ovom popisu, nemoguće je napraviti kvalitetnu klasifikaciju i dobiti uvid u rezultate istraživanja prema spolu, rodu i stepenu obrazovanja. U magistarskom radu ću koristiti podatke koji su verificirani i dostupni, te je u ovom slučaju nemoguće elaborirati trenutnu situaciju u Republici Srpskoj bez adekvatnog terenskog istraživanja i većeg broja ispitanika i ispitanica.

Multietnički i disperzivni pristup obrazovanju unutar jugoslovenskog modela Bosne i Hercegovine je urušen restrukturiranjem i reformom obrazovanja koje se desilo u toku postkonfliktne uspostave Bosne i Hercegovine kao države. Procent zastupljenosti i ukidanja određenih predmeta poput marksizma, te substitucijom za predmet vjeronauke, uticao je na promjenu svijesti unutar građanstva kroz potenciranje vektora nacionalizacije i re-religizacije društva što je uticalo na izgradnju društvenih i moralnih vrijednosti.

Građa obrazovnih materijala i kadra, postala je disperzivna zbog samih faktora ratovanja koji su imali tendenciju migracije, civilne i vojne žrtve rata, te uništavanje infrastrukture što u ratnim dejstvima, tako i pretvaranja obrazovnih institucija za namjene vojske, izbjeglica ili skloništa, dok su žene većinom postajale vojnkinje i borkinje, integracijom u različite rodove vojske poput saniteta ili logistike, te aktivnog borbenog stanovništva, što je oduzelo u sred vanrednih okolnosti, adekvatne prilike za razvijanje profesionalnog i edukacijskog života.

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je podijeljen na četiri osnovne kategorije, kroz formalno

³¹ Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva – preliminarni rezultati, Konačni rezultati popisa, *Knjiga 4 – Obrazovanje*, tabela 5., dokument dostupan na : <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

³² Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Popis stanovništva za Republiku Srpsku – preliminarni rezultati, sadržaj dostupan na : http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/PreliminarniRezultati_Popis2013-drugo_izdanje_sa_kartama_Final.pdf

obrazovanje koje je državno uređeno.

1. Predškolski odgoj i obrazovanje koje je direktno povezano sa kategorijom stanovništva djece od ranog djetinstva (šest mjeseci) do polaska u osnovno obrazovanje. Predškolski odgoj je stepenica koja je državno regulisana putem kodeksa o odgoju, obrazovanju, rehabilitaciji, njezi i zaštiti djece predškolske dobi,³³
2. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno u periodu života djeteta od šest (6) do petnaest (15) godina navršenog života. Trajanje edukacije u srednjim školama je devet (9) godina.³⁴
3. Srednješkolsko obrazovanje je podložno fluktacijama unutar perioda života tinejdžera ili djece, sa posebnim isticanjem da ono nije nužno, te nije obavezno,
4. Visoko obrazovanje je podložno fluktacijama unutar godina osobe koja upisuje visokoškolsku ustanovu, te nije regulisano zakonom kao obavezno.

Iako je deklarirano kao obavezno, prema izvještaju Gender Centra Federacije Bosne i Hercegovine, srednješkolsko obrazovanje doživljava trend prekida edukacije zbog različitih socijalnih razloga od kojih se ističe slaba ekonomska podrška u obrazovanju. Trend rasta djevojaka koje napuštaju srednješkolsko obrazovanje je u porastu, te se svodi na 42% od ukupnog broja upisanih u srednje škole (2011.)³⁵

Trend napuštanja srednjih škola i obrazovanja od strane djevojaka, prema sociološkim teorijama društva, te psihološkim, interdisciplinarnim elaboriranjem, može biti pripisan različitim faktorima od kojih je najistaknutije tradicionalističko ponašanje ili napuštanje u svrhu sklapanja braka. Djevojke koje napuštaju srednješkolsko obrazovanje, do sada nisu bile predmetom relevantnog istraživanja, te su zaključci o mogućim uzrocima doneseni hipotetički, sa kvalitativnom metodom praksi iz drugih zemalja.

Prema određenim parametrima, moguće je da postoje određene osiromašene veze unutar porodice kao osnovne ćelije društva u kojoj se individua kreira, razvija i osposobljava za društveni život. Pod siromaštvom relacija se podrazumjeva nerazumjevanje i kritički osvrt na individuu. U ovom slučaju, ženske individue su podložnije razvijanju osiromašenih veza zbog nametnutih stereotipija, religijskih i tradicionalističkih pogleda na relaciju žene i obrazovanja. Pritisak društva o stvaranju

³³ Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo, objavljen u Službenim novinama Kantona Sarajevo, broj 26/08, 2008, str. 5.

³⁴ Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni list, br. 18/03.

³⁵ Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, *Ciljevi Gender akcionog plana BiH*, "Obrazovanje", dostupno na: www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/

porodice je jedan od klasičnih stereotipa koji se nameće djevojkama i djevojčicama od ranog djetinstva kroz potenciranje traženja idealnog partnera ili sklapanja braka na uštrb razvoja u naučnom i društvenom smislu.

Također, neki uzroci napuštanja srednje škole od strane djevojaka može biti i nespremnost za edukacijski model koji pohađa, te slaba ekonomska situacija za izdatke. Iako je javni sistem edukacije u Bosni i Hercegovini besplatan, većina stanovništva živi na ekonomskoj margini društva, te je nemoguće uskladiti ekonomske izdatke sa zaradom, što kreira diferencijalni jaz.³⁶ Problem u direktnoj korelaciji sa obrazovnim sistemom i strukturom istog, zbog kojeg je mogućnost da djevojke napuštaju srednješkolno obrazovanje, jeste nepostojanje seksualnog obrazovanja kao integrisanog predmeta unutar sistema odgoja i obrazovanja u svrhu preveniranja neželjenih društvenih pojava poput seksualno prenosnih bolesti i neželjenih trudnoća. U tom kontekstu, žene kao najvulnerabilnija kategorija, često pod stereotipima društva i nepoznavanjem potencijalnih opasnosti, su najčešće pogođene ovim vidom nedostatka u obrazovanju. Jedna od organizacija koja se dublje pozabavila elaboracijom udžbeničke politike i sadržaja unutar udžbenika vezanih za stereotipiju, jeste Fondacija “Cure”³⁷ koja je kreirala jedinstveno istraživanje.

Prema istraživanju, u Bosni i Hercegovini postoje tri različita obrazovna modela koja propagiraju različite vrijednosti zakonom propisanih u nadležnosti obrazovanja. Republika Srpska, za primjer, ima obrazovanje koje je unificirano na nivou entiteta, te njime upravlja samo Ministarstvo.

Federacija Bosne i Hercegovine je disperzivna po pitanju određivanja nastavnog plana i programa zbog političke i institucionalne strukture, te svaki kanton ima ministarstvo koje se bavi pitanjima usklađivanja nastavnog plana i programa. Obrazovanje se sprovodi na tri jezika konstitutivnih naroda, te samim time se vrši disperzija unutar kulturološkog aspekta.

Udžbenici koji trebaju biti odobreni, prolaze kroz selekciju unutar ministarstava obrazovanja i vladinih komisija. Sadržaj i informacije koje se plasiraju učenicima su direktno odobreni od strane

³⁶Black Enterprise, *Why Kids Drop Out of School*, dostupno na: <http://www.blackenterprise.com/7-reasons-why-kids-drop-out-of-school/>, stranica posjećena: 25.7.2018., 12:21 h,

³⁷Mujić, Knežević, “Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipau udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo”, Fondacija Cure, 2016. godina,

ministarstava unutar Bosne i Hercegovine.³⁸

Udžbenik kao alat obrazovanja je osnovno sredstvo informisanja učenika i učenica o konkretnim događajima, razvoju svijesti, kritičkog promišljanja i percepcije stvarnosti. U kontekstu ženskog obrazovanja, udžbenici su apsolutno neprilagođeni, stereotipizirani i kreirani da bi potstakli niz tradicionalističkih pogleda i shvatanja ženske uloge u društvu.

Stereotipe definišemo kao pojednostavljene i generalizovane mentalne slike ili stavove koji iskrivljuju naše predstave o stvarnosti. Oni su otporni na promjene zato što smo skloni da “štedimo” svoje spoznajne kapacitete i najkraćim putem “prepoznamo” osobe i pojave.³⁹ Međutim, mnogi/e sociolozi/ginje i psiholozi/ginje tvrde da stereotipi ne moraju biti štetni sami po sebi jer su rezultat generalizacije, ali su štetni zato što su povezani s predrasudama (npr. pristrasno i najčešće pogrešno vrednovanje osoba ili društvenih grupa) i diskriminacijom (razlikovanje jedne grupe ili isključivanje jedne grupe ili populacije u odnosu na drugu). Upravo ovakav pristup je prisutan u tranzicijskom društvu u kojem živimo s jakom patrijarhalnom tradicijom i etničkom podijeljenošću koje muškarce predstavlja kao branioce identiteta i naroda. Čest je slučaj da se ista situacija kod muškarca i žene tumači na potpuno suprotan način.⁴⁰

Kako se navodi u istraživanju Fondacije “Cure”, najčešći segment rodne stereotipizacije se nalazi u: “- Mama kuha ručak, a otac gleda televiziju ili mama je prikazana s pregačom, a otac u poslovnom ili radnom odijelu;

- Djevojčice plaču, a dječaci ukoliko plaču onda su prozvani djevojčicama;
- Djevojčice su podstaknute da budu poslušnije nego dječaci jer se njima pripisuju sramežljivost, povučenost, emotivnost, dok se dječacima pripisuju borbenost i nestašluci;
- Djevojčicama se kroz primjere slika u udžbenicima govori da im je mjesto u kući uz šporet i djecu;
- Likovi žena i djevojčica se često smještaju u sferu privatnog, pasivnog i zavisnog, dok muškarci pripadaju javnoj sferi djelovanja s ulogom nositelja i izdržavatelja porodice.”⁴¹

³⁸ Mujić, Knežević, “Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipau udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo”, Fondacija Cure, 2016. godina,

³⁹ Mujić Medina, Medijsko pozicioniranje žene u bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, Fakultet humanističkih nauka, doktorska disertacija, Mostar, 2016, str. 69

⁴⁰ Mujić Medina, Medijsko pozicioniranje žene u bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, Fakultet humanističkih nauka, doktorska disertacija, Mostar, 2016, str. 69

⁴¹ Mujić, Knežević, “Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipau udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo”, Fondacija Cure, 2016. godina,

Iz ovog dijela, primjećujemo tradicionalistički diskurs da se žene moraju nalaziti kao porodične figure koje obavljaju posao i u kući i u profesionalnom maniru, sa premisom stagnacije individualnog razvoja. Muškarac kao figura, ima autoritativnu ulogu u kući, kroz obrazovanje i poziciju koju obnaša na poslu. Ovakav vid vektora indoktrinacije konstruiše jasne elemente rodne stereotipizacije i učenja djevojčica i djevojaka o njihovim budućim ulogama.

Jedan od trendova dobre prakse u svijetu, posebno nordijskim i skandinavskim zemljama postaje rodno neutralno obrazovanje.

Rodno neutralno obrazovanje je koncept koji je razvijen 1998. godine, od strane Švedskog edukacijskog akta (eng. Sweden's Education Act).⁴²

Prema mnogobrojnim istraživanjima, švedski model edukacije predstavlja jedan od najperspektivnijih i najmodernijih modela edukacije na svijetu, koji kontinuirano razvija i uspostavlja mehanizme dobrih preformansi i kalkulacije dugoročnih benefita za učenike. Nadogradnja akta iz 1998. godine se desila 2011. godine sa uspostavom bazičnih principa i provizija za buduće educiranje u svim nivoima institucija obrazovnog sistema sa dugoročnim učenjem i potenciranjem andragogije kao nauke u svrhu osiguravanja kontinuiranog napretka i razvoja populacije.

Rodno neutralni obrazovni model podrazumjeva nedijeljenje djece i učenika po kriterijama društveno nametnutih karakteristika spola i roda, te pravo da djeca budu oslovljena kako ona to žele u smislu rodnih termina i zamjenica. Ova lingvistička distinkcija je praksa koja se temelji na odlukama djece o njihovom rodnom i spolnom identitetu, te je visoko vrednovana praksa zbog destereotipizacije i učenja djece jednakosti spolova i ljudi. Jedan od primjera rodne stereotipije jeste baziranje djece po bojama, pa tako za primjer : djevojčice nose roze boju i igraju se lutkama, dok dječaci nose plavu boju i igraju se autićima. U ovom postupanju sa djecom i dodjeljivanja rodni uloga, djeca nemaju priliku da se razviju u samosvjesne osobe zbog ograničavanja koje ovakav tip stereotipizacije nameće samim svojim postojanjem. Potenciranje ovog modela se dešava u Bosni i Hercegovini kroz dodjeljivanje rodni uloga u kontekstu igračaka, boja i preformansi koje djeca od najranijeg doba uče u obrazovnom sistemu.

⁴² Sweden, Education in Sweden, *Gender neutral education*, dostupno na:

<https://sweden.se/society/education-in-sweden/>

U Bosni i Hercegovini, primjena ovakve obrazovne prakse bi imala višestruke benefite. Repatrijarhalizacijom stanovništva koja se dešava iz dana u dan, kroz različite kanale komunikacije sa društvom i političkim strukturama, društvo postaje sve više ogrezlo u stereotipe prema ženskom spolu i rodu.

Rodno neutralno obrazovanje bi ojačalo ulogu žene u društvu, obrazovnim institucijama i obrazovnom sektoru kroz liberalizaciju rodne uloge žene u potenciranju jednakosti i nerazličitosti između muškaraca i žena, te transrodnog stanovništva. Ovaj vid prakse predstavlja dobru praksu, te kao takvu je potrebno razmotriti uslijed reforme obrazovanja kao pilot projekat koji će biti implementiran u osnovnom obrazovanju kao norma.

2.2. DRUŠTVO KROZ PRIZMU SOCIOLOGIJE OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sociologija obrazovanja predstavlja sociološku disciplinu u kojoj se razvijau kompetencije analize i uspostave obrazovanja kroz društvene karakteristike i procese na makro i mikro nivou. U okviru njenog predmeta uključena su proučavanja uticaja ekonomskih faktora na obrazovanje, uloga države u obrazovanju, društvene determinante i snage koje utiču na obrazovanje i kulturne promjene, društvene institucije koje su uključene u obrazovni proces (porodica, škola, crkva, itd.), problem strukture uloga i njihov odnos prema totalnom društvenom sistemu i mikrosistemu kao što je škola-škola kao formalna organizacija (problema autoriteta, selekcije, organizacije, učenja, postignuća); problemi nastavnog plana i razvoja postignuća; odnos između društvenih klasa, kulture i jezika; odnos između obrazovanja i profesija; problem demokratizacije i elitizma u obrazovanju.”⁴³

Sociologija obrazovanja u Bosni i Hercegovini još uvijek nema svoj puni naučni i društveni potencijal koji bi trebao da bude implementiran kao osnova za dobre modele obrazovanja. Kako se sociologija obrazovanja bavi dinamikom razvoja društva, te promjenama i reformama na makronivou sa implementacijom na mikronivou, možemo govoriti, u kontekstu karakterizacije Bosne i Hercegovine da je vrlo malo ili nimalo pažnje posvećeno sociologiji obrazovanja. U sociologiji obrazovanja, potenciranje studija o javnim institucijama i individualnim iskustvima kreira edukacijski sistem po principima modernizma koje, u filozofskom i sociološkom smislu,

⁴³ Slavka Gvozdrenović, “Predmet i konstruisanje sociologije obrazovanja”, izvor:

<http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF10/Gvozdrenovic,%20S.,%20Predmet%20i%20konstituisanje%20sociologije%20obrazovanja.pdf>, posjeta stranici: 28.3.2018, 22:10 h

potencira aboliciju ideologija i indoktrinacija zarad meritusa pedagoških tehnika.⁴⁴

Ono što je potrebno razlikovati jeste edukacijska sociologija koja se bazira na ispitivanju veza društva i edukacije, te problematikom iste, od sociologije obrazovanja koja je krovna disciplina iste. U Bosni i Hercegovini, po kontekstu ženskih pitanja edukacije, edukacijska sociologija bi bila nakompetentnija za raspravu i elaboraciju zbog društvene korelacije koja zazire duboko u unutrašnjost obrazovnog sistema. Kolektivizirano društvo koje djeluje u kontekstu zajednice, čak i u segmentu obrazovanja, kreira kao što sam već navela različite stereotipizacijske norme prema ženskom rodu i spolu. Edukacijska sociologija tu daje rješenje koje se bazira na individualizaciji veza jedinke i društva u kontekstu obrazovanja, kroz socijalne i druge interakcije sa javnim institucijama. U prirodi edukacije jeste formuliranje potencijala i ideja, kroz formalno ili neformalno obrazovanje, te samim time kondukcija individualne veze sa obrazovanjem, a potom društvom, u kontekstu roda i spola kreira jasan potencijal umanjenja stereotipa i predrasuda. Iako nužno, ne moraju biti loši, stereotipi se kroz kanale komunikacije unutar društva i obrazovanja prema ženskom spolu i roda, objedinjuju u društvenu normu i narativ koji ne odvajaju potencijal žene kao individue od opšteprihvaćene društvene slike.

Stepen obrazovanja žena u ovom kontekstu, u Bosni i Hercegovini, je direktno i indirektno uvjetovan različitim faktorima i premisama društva, gdje se kroz sociološke i interdisciplinarnе studije može elaborirati potencijal uzroka, te konačnih rezultata u negativnom i pozitivnom smislu. Obrazovanje žene u Bosni i Hercegovini u postkonfliktnom periodu, uzrokovano je različitim faktorima, koje ću elaborirati prema kontekstu sociologije obrazovanja.

1.) Asimilacija i transmisija kulture i tradicije⁴⁵

Kada govorimo o tradicijama žena Bosne i Hercegovine, isprepliću se različiti diskursi koji se vežu normativa religijskog i političkog aspekta društvenog života u Bosni i Hercegovini. Društvene i kulturne paradigme u doba rane historije Bosne i Hercegovine u Osmanskom periodu, bilo je usko vezano u kontekstu religijskog, patrijarhatskog konteksta, te konfesionalne i nacionalne pripadnosti žene. U doba Osmanskog perioda, žene su imale pravo na obrazovanje, pod pokroviteljstvom muškog člana porodice. Njihova funkcija unutar obrazovanja se vezala za biološku, te ekonomski

⁴⁴Karl Mannheim and W.A.C Stewart. An Introduction to the Sociology of Education (London: Routledge & Kegan Paul, 1964), p.33,

⁴⁵Ibrahim Alwee, A Critical Sociology of Education Perspectives from Humanistic Sociology, National Institute of Education, 2003., p.4

prosperitet za potrebe domaćinstva.⁴⁶

Nakon Osmanske vladavine, Austrougarska donosi prosvjetiteljstvo unutar obrazovne reforme za žene.

Period Austrougarske vladavine, u kontekstu ženskog obrazovanja, obilježili su napori Skenderove Staka, koja je individualitetom koncipiranim u temeljima obrazovanja, odstupala i promovisala odstupanje od ženskog ponašanja karakterističnog za tadašnje javno mijenje.⁴⁷

1858. godine, otvara prvu žensku školu koju su većinski pohađale Jevrejke i Srпкиnje, zbog još uvijek razvijenih tradicionalističkih i religijskih sprega unutar muslimanskih porodica.

Škola je ubrzo zatvorena zbog nepostojanja jasnog ekonomskog pokroviteljstva, ali se dolaskom austrougarske imperije kreirao razvoj i modernizam u obrazovanju žena u Bosni i Hercegovini. Razvoj ženskog obrazovanja u periodu Austrougarske u Bosni i Hercegovini, dobija na značenju pred sami kraj devetnaestog stoljeća gdje se ženske škole i ženska emancipacija odvija u svim nacionalnim grupama.

U Bosnu i Hercegovinu tada, stiže veliki broj dobrotvorki i učevnih žena koje su davale podršku obrazovanju bosanskohercegovačkih žena u različitim sektorima. Jedan od primjera kulturne aproprijacije žena u toku Austrougarske imperije, jeste publikacija prvih časopisa koji su se temeljili na kontraverznim temama o ženama, imperijalizmu i civilizatorskim misijama tadašnje imperije. Kako se navodi, tekst u listu "Nada", koji je izašao 1895. godine, imao je za cilj glorifikaciju ženske uloge majke kao spasiteljice naroda ili roda.⁴⁸

U kontekstu obrazovanja, žene su tada imale priliku da se obrazuju ukoliko su bile bogatije ili su imale čvrstu ekonomsku kulturu porodice. Iako su ovakvi tekstovi imali emancipatorsku ulogu prema ženama i djevojkama, hipotetički govoreći, oni nisu mogli da dođu do njih ukoliko nisu postojale adekvatne vještine žena i djevojaka da to i pročitaju. Sami kontekst da je žena kao majka validna i biološki formirana ličnost, te samo tako uslužna svom narodu i rodu, zadržao se u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini kao narativna i stereotipna tradicija. O ovom problemu ću više pisati u budućem pasusu. Ženska kultura i obrazovanje u kontekstu sociologije obrazovanja, pod kulturološkom presijom društva, dolazi u upit 1911. godine, kada se javno obznanjuju flajeri protiv ženskog obrazovanja koje se predstavilo kao heretičko učenje, te odvajanje od tradicionalističkog

⁴⁶Beljkašić-Hadžidedić, Lj. (1997), Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem XIX i početkom XX vijeka, Sarajevo, Fondacija za izdavaštvo, str. 59, 61.

⁴⁷Zdero, J. Skenderova, Staka, A Biographical Dictionary of Women's Movement and Feminism. Central, Eastern and South-Eastern Europe, 19th and 20th Century, (F. de Haan), Budimpešta i New York, CEU Press, str. 514.

⁴⁸Milaković, J. Majka u našoj narodnoj pjesmi. Gragja za narodnu pedagogiju, Nada, br. 1, str. 7.

aspekta društvene i porodične hijerarhije gdje je žensko mjesto bilo u kući. ⁴⁹

Od kada je Miss Irby (eng. Adeline Irby, Miss), 1866. godine osnovala žensku školu sa internatom, veliki broj žena i djevojaka je svoje utočište za obrazovanje našlo upravo tu. ⁵⁰

Iako je obrazovanje žena imalo primarnu funkciju participacije u porodici, te u bogatijim porodicama kreiranja dobre žene za budućnost nasljedstva, politika obrazovanja se znatno razvila. U toku i nakon Drugog svjetskog rata, smjenjivanjem monarhija, imperija i carstava, žene su mogle da odahnu emancipacijom unutar jugoslovenskog društva koje se baziralo na potraživanju i davanju zahtjeva ženama kao jednakopravnim pripadnicama i društva i tadašnjeg razvoja Jugoslavije. U razvoju feminističke teorije u Jugoslaviji, žene su počele da se samoorganizuju u svrhu dijeljenja informacija, aktivnog učestvovanja i organizacije društvenog života, te osnaženog razvoja žene Jugoslovenke. Osvojena prava nakon Drugog svjetskog rata, za vrijeme Titove vladavine, formalni i neformalni državni i partijski podsticaj, dali su ženama novi kontekst ravnopravnosti sa muškarcima. ⁵¹

Jedan od primjera samoorganiziranja žena je bio Antifašistički front žena koji je omasovljavao žensku participaciju i kanalisala energiju za unapređenje društvenog položaja žena u društvu. Prvi kongres je održan 1945. godine u Beogradu, sa ciljevima koji su se direktno odnosili opismenjavanju ženske populacije Jugoslavije. Žene su istupljivale iz dotadašnjih patrijarhalnih okvira, te se posjedovanjem individualiteta u kontekstu rada, žene podsticalo da udaja nije rješenje. ⁵²

Današnja Bosna i Hercegovina u kulturološkom i društvenom smislu, odmakla se od vrijednosti koje su se gajile u socijalizmu. Sloboda, ravnopravnost i demokratizacija društva u kontekstu ženskih ljudskih prava, postale su samo dijelovi konvencija i rijetko su primjenjivane u praksi. Položaj žene danas u Bosni i Hercegovini kroz sistem obrazovanja je viktimatorski nastrojen, te mizogin u mnogim segmentima. Reforme i zakoni koji su doneseni za svrhu obrazovanja, opismenjavanja žena i kreiranja dobrih praksi unutar osposobljavanja, jesu nametnuti od strane internacionalnih organizacija i naporima nevladinih organizacija.

⁴⁹ Karamehmedović, M. (11. Februar 1911), Naobrazba muslimanskog ženskinja, Musavat, 9/VI, str. 3. 60 Safijje-hanum, n.d., str. 18. /

⁵⁰

⁵¹ Ramet, P. S., (1999), In Tito's Time, Gender Politics in the Western Balkans (ur. Ramet P. S.), University Park, Pennsylvania: the Pennsylvania State University Press, str. 91, pp. 89-100.

⁵² Pantelić, I. (2011), Partizanke kao građanke, Beograd, Institut za savremenu istoriju; Evoluta, str. 56.

Asimilacija kulture i obrazovanja u dejtonskom bosanskohercegovačkom društvu, prema sociologiji obrazovanja, treba da posjeduje sljedeće paradigme:

- a) Klasifikacija individualnih vrijednosti,
- b) Samoostvarenje i samorealizacija,
- c) Podrška osnaživanju,
- d) Podsticanje kreativnosti,
- e) Kulturno razumjevanje i razumjevanje okoline,
- f) Poštovanje,

U kontekstu rodne ravnopravnosti i položaja žena u obrazovanju, elementi koji se navode kao krucijalni nerijetko izostaju, što sam navela kao uzroke napuštanja srednjih škola od strane ženskih jedinki. Žene često bivaju izopčene iz društvene zbilje i obrazovnog sistema kroz stereotipiju radnih uloga, što utiče na osnaživanje, kreativnost i poštovanje prema samorealizaciji individue. U kontekstu toga, jedan od primjera jeste nesuglasnost očekivanja okoline prema ženskoj individui, u vezi rodnih poslovnih uloga. Ako djevojčica u ranom djetinstvu pokazuje ljubav prema mehanici, sigurno je da će društvo na sve načine pokušati da je odvraća kreirajući njenu sliku u obliku učiteljice kao rodnoj profesionalnoj ulozi ili drugom, “ženski prihvatljivom” poslu. Samim time, od najranijeg djetinstva, ženske individue bivaju umetnute unutar društvenog konstrukta profesionalnih obaveza koje se baziraju na potenciranju kreiranja jasne distinkcije između obrazovanja djevojčica i dječaka, žena i muškaraca.

2.) Dizajniranje novih društvenih struktura⁵³

U bosanskohercegovačkom društvu, kroz različite epohe, društvene strukture su se mijenjale i ženina uloga i stanje u obrazovanju je bilo različito konstruisano. Kroz prizmu sociologije edukacije, parametrima dobrog obrazovanja i pripreme za društveno konstruisanje se smatra integracija individualnih vrijednosti unutar društva. Znanje je resurs kojim se postiže ekonomski benefit u skladu sa odgovornim menadžmentom ljudske i fizičke okoline. Građansko obrazovanje uči o socijalnim dužnostima individua. U bosanskohercegovačkom društvu, građansko obrazovanje je integrisano u osnovno i srednje

⁵³Ibrahim Alwee, A Critical Sociology of Education Perspectives from Humanistic Sociology, National Institute of Education, 2003., p.4

obrazovanje kroz jasne i formalne kurikulume nastave. No, u segmentu ženskog obrazovanja i stepena ženskog obrazovanja, žene sve manje i manje participiraju na značajnim društvenim ulogama u strukturama društva o čemu ću više pisati u narednom dijelu magistarskog rada.

3.) *Aktivacija konstruktivnih i kreativnih snaga*⁵⁴

Edukacija i teorija sociologije edukacije kreira radnu snagu koja je potrebna da bi se kreirala "inteligentna" revolucija unutar sistema jednog društva. Njene osnovne odluke jesu edukacija za karijeru, uspostavljanje mogućnosti i kapaciteta za edukaciju karijerizma, potenciranje mentalnih i intelektualnih vještina, te razvoj građana koji se mogu prilagoditi uslovima i težnjama društva. U kontekstu ove sfere sociologije obrazovanja, položaj bosanskohercegovačke žene ima višestruke nesuglasnosti sa konceptom koji se u teoriji razvija u BiH legislativama. Jedan od primjera jeste stanje obrazovanosti žena u Bosni i Hercegovini, koje mahom završavaju visokoškolske ustanove i kolegije koji se baziraju na zastarjelim tehnikama i učenjima, što odmaže pri zapošljavanju i kreiranju jasno strukturirane forme razvoja profesionalnih i obrazovnih vještina. Vrlo mali potencijal se otkriva u sektorima tehnologije, gdje su žene marginalizirana kategorija zbog sveopšteg društvenog stereotipa o ženama tehnološkinjama, te nedostatkom aktivnog obrazovanja iz ovih oblasti što nanosi direktnu štetu prema edukaciji žena.

3. DRUŠTVENI ASPEKTI POLOŽAJA ŽENA U OBRAZOVANJU BOSNE I HERCEGOVINE

Kada govorimo o društvenom aspektu položaja žena i stepena obrazovanja u Bosni i Hercegovini, onda interdisciplinarnom metodom elaboracije, moramo da kreiramo jasne potencijale za posmatranje uzroka i društvenih aspekata, koji iz dana u dan, kreiraju različite impakte na društveni i obrazovni život žena.

U ovom pasusu magistarskog rada, obradiću uzroke društvenih aspekata i stepena obrazovanja žena, te različitih potencijala koji se kreiraju na društvenim marginama koji oslabljuju ženske obrazovne potencijale.

3.1. Korelacija nasilja u porodici i nad ženama u kontekstu stepena obrazovanja

Nasilje u porodici i nad ženama, jeste jedan od najvećih izazova bh. društva koji iz dana u dan izlazi

⁵⁴Ibrahim Alwee, A Critical Sociology of Education Perspectives from Humanistic Sociology, National Institute of Education, 2003., p.4

iz privatne u javnu sferu kao vidljivi problem.

Prema statistikama nevladinih organizacija, svaka peta žena je doživjela neki oblik nasilja od strane svog partnera. Nasilje predstavlja svaki čin protiv volje pojedinca koji ugrožava integritet individue. Postoji više formi nasilja, a najzastupljenije jesu četiri kategorije : ekonomsko, psihološko, fizičko i seksualno nasilje.

Nasilje kao primarna pojava se najčešće javlja u domicilnom habitusu, to jeste osnovnoj sociološkoj jedinici – porodici. Ona je primarno područje socijalizacije i predstavlja prvi korak u intrapersonalnim i interpersonalnim odnosima. Porodica se definiše kao grupa koju karakteriše zajednička imovina, ekonomska saradnja i razmnožavanje. Ona uključuje odrasle osobe različitog ili istog spola, od kojih dvoje održavaju društveno odobrenu spolnu vezu i jedno ili više djece, vlastite ili usvojene. Ona čini autentičnu grupu sa kontinuitetom prijenosa ponašanja, običaja, tradicije, kulture i sistema vrijednosti kroz generacije koje se rađaju u njoj. No, porodica u dobu globalizacije predstavlja daleko opsežniju i kompleksniju društvenu pojavu, nego što to može stati u jednu definiciju. Svako definisanje samih društvenih odnosa i ćelija, predstavlja izazov samo po sebi.

Nasilje u svijetu ima uticaj nad porastom nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, kao marginaliziranoj i vulnerabilnoj kategoriji stanovništva, od kojih se izdvajaju nasilje u obliku fizičkog kažnjavanja, psihičkog i ekonomskog nasilja, te nasilja nad roditeljskim pravom.

Mizogini i stereotipični oblici ponašanja partnera i muškaraca su usloveli podređeni položaj žene kroz sakrivanje počinjenog nasilja kao oznake sramote i stida u društvu. .

U kontekstu korelacije sa obrazovanjem, nasilje se može definisati kao manipulacija ženom i zloupotreba moći u svrhu dominacije i podređivanja žene kroz različite društvene sektore. Porodično nasilje i nasilje nad ženama ima ogromnu ulogu u korelaciji sa obrazovnim sistemom. Naime, kada promišljamo o svim rodnim stereotipijama navedenim gore, one nisu samo problem koji se nameće kao imidž žene, već potencijalni vektor za razvoj nasilja u porodici, nasilja nad ženama i oblika seksualnog nasilja prema imidžu žene koji može da varira od potencijala za rodno uslovljeno seksualno i fizičko nasilje, do ekonomskog nasilja. U sferi stepena obrazovanosti žena, obrazovanja i žena koja je samorealizirana, kreira jedinstvenu individuu koja je manje podložna trpljenju i posmatranju nasilja od žena koje su manje obrazovane.

Sa aspekta zastupljenosti rodnog nasilja, jedna od četiri žene u Bosni i Hercegovini je bila žrtva partnerskog, porodičnog ili drugog oblika nasilja. Međutim, zbog nepostojanja jasnog istraživanja, nemoguće je utvrditi statističku broju i povezanost sa stepenom obrazovanja žena i počinjenim nasiljem. Jedan podatak iznesen na kampanji “Šutnja nije zlato”, pod pokroviteljstvom USAID-a i

organizacije “Žene ženama”, navodi podatke iz istraživanja sprovedenim među nastavnicima koje je “...pokazalo da većina škola nikako nije uključena u preventivne aktivnosti, odnosno zaštitu, i nedostaje dobra saradnja škola i ostalih nadležnih institucija.

U školama je tema zaštite od seksualnog nasilja više stvar proizvoljnog rada ili motivacije pojedinaca nastavnika ili pedagoga. Nema edukacije nastavnog kadra na ovu temu, a roditelji se također ne educiraju ciljano kroz saradnju sa školom. Od 73 opštinska centra za socijalni rad koja su učestvovala u istraživanju, u 20 opština je zabilježen barem jedan slučaj seksualnog zlostavljanja. Ukupno je bilo 50 prijavljenih slučajeva. U 90% situacija žrtve su ženskog spola, a počinioci u 100% slučajeva muškog spola. Najmlađa žrtva imala je 9 godina a najstarija 17. Najčešći počinitelj ovog kriminalnog djela je otac.”⁵⁵

Iz ovih podataka vidimo tendenciju neparticipacije obrazovnih struktura unutar modela prevencije rodno zasnovanog nasilja. Ako se vratimo o promišljanju unutar napuštanja srednjih škola i obrazovanja od strane žena, možemo da kažemo da je hipotetski uzrok ili jedan od uzroka takvog djelovanja uvjetovan i rodno zasnovanim nasiljem, kako seksualnim, tako i seksualnim uznemiravanjem. U Sjedinjenim američkim državama, trend seksualnog nasilja i nasilja nad ženama u obrazovnim institucijama, iz godine u godinu postaje krucijalni problem koji ne potencira svoje rješavanje kroz napore vlasti ili struktura vlasti, već putem inicijativa samostalnih ženskih grupa i drugog.

Godinama, istraživači traže određene poveznice između edukacije i nasilja nad ženama. Faktori koje su pronašli jeste da identifikacija rizika koje žena posjeduje, njenog društva i okoline mogu presresti pokušaje izvršenja nasilja. Međutim, ono što se javlja kao problem u Bosni i Hercegovini jesu marginalizirane grupe žena koje često nemaju jednakopravan pristup edukaciji kao žene iz dominantnih grupa društva. U Bosni i Hercegovini, jedna od takvih grupa jesu žene i djevojčice pripadnice romske nacionalnosti i etnicije.

Neki podaci govore o 425 romske djece upisane u osnovne škole, te 70 u srednje škole.⁵⁶

⁵⁵Šutnja nije zlato, “Zaustavimo nasilje i seksualno nasilje nad ženama i djecom”, dostupno na: <http://stop-nasilju.ba/zaustavimo-nasilje-i-seksualno-nasilje-nad-zenama-i-djecom/>

⁵⁶Klix.ba, “Obrazovanje Roma u BiH: Važno je da se svi učenici kvalitetno obrazuju”, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/obrazovanje-roma-u-bih-vazno-je-da-se-svi-ucenici-kvalitetno-obrazuju/170306092>

Relevantni podaci o nasilju nad ženama romske nacionalnosti i stepena obrazovanja nisu obrađeni od strane ni jedne organizacije u Bosni i Hercegovini. Hipotetski uzroci za to mogu biti da još uvijek unutar romske kulture i neadekvatnog tretiranja od strane društva, žene Romkinje nisu spremne da progovore o svojim iskustvima. Usljed ekonomske nestabilnosti, one nemaju potencijal da napuste okolinu koja je nasilna, te je stepen obrazovanja unutar ženske populacije Roma vrlo niska i nedostatna, bez adekvatnijeg napora države da se ovaj problem riješi.⁵⁷

Marginalizirane kategorije žena su daleko podložnije u korelaciji obrazovanja i nasilja nad ženama zbog već utemeljene diskriminacije na osnovu različitih faktora, sve do potenciranja slabe edukacijske norme za pripadnice marginalizirane kategorije žena.

Kao još jedna relacija nasilja i obrazovanja, odnosno stepena obrazovanja žena navodi se potencijal edukacije, prihoda i okupacijskog statusa između partnera. Žene posjeduju različite faktore rizika za emocionalno i fizičko nasilje. Edukacija kao faktor rizika se zasniva na neravnomernom odnosu partnera u sektoru edukacije i prihoda, gdje uškarac/partner/suprug/šef stiče dojam da je žena podređena ukoliko nema jednak ili sličan prihod, edukacijsku pozadinu ili okupacijski status (profesiju) od njega. Edukacija ovdje predstavlja protekcijski faktor za žene.⁵⁸

U kontekstu korelacije nasilja nad ženama i stepena obrazovanja žena, navodim određene smjernice i zaključke koji bi se mogli obraditi u obliku određenog istraživanja, te nastavka istraživanja ovog magistarskog rada:

1. Bosna i Hercegovina je patrijarhalno, tradicionalno društvo koje opravdava nasilje nad ženama kao vid tradicionalnog modela ponašanja.
2. Nevladine organizacije daju najveće doprinose u prevenciji nasilja nad ženama kroz podizanje svijesti o istom.
3. Dobra suradnja svih institucija i ojačavanje žene kao jedinice doprinosi prevenciji nasilja.
4. Potenciranjem dobrog odgojnog i obrazovnog sistema, spriječavamo pojave nasilja nad ženama reeducirajući društvo o štetnosti nasilja i jednakopravnosti žena.
5. Izmjene krivičnog zakona nisu neophodne, ali je neophodno njegovo sprovođenje, te adekvatno postupanje prema već ratificiranim konvencijama.

⁵⁷ Anja – Lejli Hesarbani, Romkinje u sjeni identiteta, dostupno na: <https://www.osce.org/bs/node/310516>

⁵⁸ Allard, Scott W., Richard M. Tolman, and Daniel Rosen. "The Geography of Need: Spatial Distribution of Barriers to Employment in Metropolitan Detroit." *Policy Studies Journal* 31, no. 3 (2003): 293–307.

3.2. Neoliberalna teorija slike žene u društvu u korelaciji sa obrazovanjem

Krike neoliberalnih teorija su sve više zastupljene na globalnom nivou nakon ekonomske krize iz 2008. godine. Kreiranjem praksi potražnje na tržištu i kreiraju obrazovanja prema normama tržišta, žene su na globalnom nivou postale oblik marginalizirane kategorije društve. Ako posmatramo rastuće trendove, žene koje su završavale edukacijske i druge kolegije, imaju manje šanse za zaposlenje od žena koje su relativna manjina, a bave se tehničko-tehnološkim kolegijima.

O konstrukciji ženskog identiteta unutar neoliberalnog poretka, bavile su se mnogobrojne analize i istraživanja. No, ono što je postalo ogroman trend u tranzicijskim društvima poput Bosne i Hercegovine, te trend postsovjetskih zemalja jeste neoliberalno prikazivanje žena, ne kao participantkinje unutar tržišta, već samog produkta. Žena danas mora da posjeduje više kompetencija od muškarca, da bi bila relevantan sagovornik ili radna suradnica. Kada pogledamo odnos marketa prema ženama, u kontekstu komunikacije sa tržištem i medijma, kreira se slika žene koja je savršenog obima tijela, patrijarhalna marioneta koja služi isključivo za posmatranje i prodaju artikala ili proizvoda unutar tržišta. Bilbordi i marketinške kampanje koje ženama obećavaju sve, na račun njihovog dobrog izgleda, kreira nedostatak spona između žena i obrazovanja kao potrebnog konteksta unutar društva.

U postsovjetskim društvima, taj trend je izražen kroz profiliranje žena kao alata ili produkta za muškarce koji su putem tranzicije došli do jednostavne i lake zarade, najčešće porastom kriminaliteta unutar društava. Potenciranjem slike žene kao osobe koja može da stekne laku zaradu i kapital, samim time što je žensko i što ima određene beneficije zarad tijela, narušava kontekst individualiteta i samorealizacije žene.

U Bosni i Hercegovini, u tom pogledu, još uvijek postoji dosta tradicionalnih sprega koje bi ženama dozvolile da se apsolutno liberaliziraju na marketu poslova. No, potencijal koji kreira tradicionalni pogled jeste unutar diskursa da žensko mora biti izdržavano od strane partnera/bračnog partnera, kreira skoro pa jednaki imidž žene kao osobe koja živi na račun drugog ili drugih. Mizogini odnos društva prema ženskom obrazovanju i stepenu ženskog obrazovanja, u društvu izaziva različite komentare. Šizofreno ponašanje javnosti kreira da žene koje imaju najviši stepen obrazovanja bivaju nepoštivane kao naučnice ili profesionalke, dok žene koje nemaju stupanj obrazovanja koji bi

zadovoljio okolinu, često bivaju uočene kao žene paraziti. Oba diskursa su izrazito uvjetovana stereotipijama i patrijarhalnim kodeksom narativa koji se isprepliću unutar društva kao oblik norme.

Neoliberalna teorija, u svojoj najradikalnijoj formi, predstavlja objektivizam kroz teoriju da je isti najviše moralno dostignuće čovjeka, čime čovjek bazira sve svoje resurse na sopstvenu sreću i postizanje ekstremne količine materijalnog. U skladu sa tim, ono promoviše oblike privatne edukacije iznad one koja je besplatna, jer se smatra da ukoliko osoba ima materijalne resurse, ona će i uspjeti kroz plaćanje edukacije da kreira sebi temelje za dalje postizanje odličnog poslovnog i ekonomskog uspjeha. Ukoliko nema, ona može dobiti stipendiju od fondova ili doslovno se učiti kroz rad na nižim poslovima kako dostići ekonomsku dosljednost i tako sebi platiti veći stepen edukacije. Ova teorija danas ima praksu unutar Sjedinjenih američkih država, čija se ekonomska politika zasniva na liberalnim ekonomskim teorijama, te u velikoj mjeri objektivizmu. Iako teorija plaćene edukacije ima određene benefite, pogledajmo na koji način bi edukacija koja nije besplatna uticala na živote žena iz siromašnih ili zemalja u tranziciji, te marginaliziranih i socijalnih kategorija žena globalno.

Ako sagledamo aspekte privatnog obrazovanja, ono podrazumjeva ekonomski budžet koji se razvija kontinuirano, da bi se privatno obrazovanje moglo pohađati. Žene u tom kontekstu, bez prethodno stečenog obrazovanja koje bi im moglo pružiti ekonomsku samoodrživost ili bez porodice koja bi finansijski mogla da je izdržava, doživljava apsolutni krah u segmentu obrazovanja. Ona stiže samo nužno obrazovanje, dovoljno da radi posao koji je nedovoljno plaćen na tržištu rada sa perspektivom nenapredovanja radi manjka egzistencijalne podloge. U Bosni i Hercegovini, vidimo primjetne obrise teorije neoliberalnog kapitalizma kroz žensko preusmjeravanje na niže pozicije koje zadovoljavaju ili ne zadovoljavaju egzistencijalne potrebe. Žene se iz nužde odlučuju da rade poslove za koje nisu kvalifikovane ili su za njih prekvalifikovane.⁵⁹ Edukacija ovdje igra ogromnu ulogu. Ako kompariramo dvije kontrastne teorije marksizma i neoliberalnog kapitalizma, primjetićemo da je Marks potencirao osposobljavanje za poslove koji su danas u potražnji na tržištu rada sa praktičnom primjenom što bi osiguralo i zadovoljilo potrebe egzistencije, ne samo žena, već i muškaraca. U kontekstu neoliberalne teorije, potencira se samorealizacija, individualitet i sebičnost, što kreira nejednakost na tržištu rada i u oblasti obrazovanja jer postoje individue koje su više nastrojene manipulativnom djelovanju od drugih. Žene u tom procjepu, kao marginalizirana kategorija, doživljavaju različite neuspjehe koji se više temelje na potencijalu stagniranja njenog

⁵⁹ Cornwall A., Gideon J., Wilson K., "Introduction: Reclaiming Feminism, Gender and Neoliberalism", dostupno na: <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Bull39.6intro3.pdf>, p.5

personalnog i intrapersonalnog razvoja.

Iako neoliberalne politike potenciraju “feminiziranje” poslova, u isto vrijeme se dešava kršenje radnih prava i standarda. U tom slučaju, žene postaju isključivo produkt i svrha same sebi, te bez mogućnosti daljeg napredovanja unutar stepena obrazovanosti.⁶⁰

Siromaštvo u Bosni i Hercegovini nije problem koji se nameće kao novi problem nastankom i implementacijom neoliberalnih teorija. Siromaštvo u Bosni i Hercegovini je uzrokovano visokim stepenom nezaposlenosti, te postkonfliktnim prilikama koje su pogodile stanovništvo poput obnove infrastrukture, kuća i drugih oblika stanovanja, razvoja i vraćanja normalnom životu.

Prema podacima, više od 15 postotaka stanovništva u Bosni i Hercegovini živi na ekonomskoj margini, trošeći manje od tri (3) konvertibilne marke dnevno. Mahom, većinsko osiromašeno stanovništvo čine žene koje su najbrojnije i kao nezaposlena lica.⁶¹ U prethodnim pasusima, pojašnjavala sam na koji način različita potraživanja tržišta rada utiču na egzistenciju žene i finansijski kapital. Međutim, ako sagledamo situaciju sa aspekta siromaštva i korelacije sa stepenom obrazovanja, možemo izvući paralelu sa ženama koje su nakon postale viktimizirane od strane vlasti i institucija. Mahom, te žene koje su žrtve/preživjele rata i ratnih dejstava, postajale su viktimizirane kroz kontekst “majki ili supruga poginulih branioca i boraca Bosne i Hercegovine”, što je oštetilo njihovu samorealizaciju nakon devastirajućih okolnosti. Mnogobrojne žene nakon rata, nisu imale priliku da nastave svoje obrazovanje uslijed različitih trauma i psiholoških stega koje su uzrokovane posmatranjem ili učestvovanjem u ratnim dejstvima.

Feministička teorija je, u kontekstu neoliberalne teorije, negativno percepirana kao kolektivistička i socijalistička, zbog svoje integracije unutar sistema vrijednosti za koje se pretežno zalažu ljevičarske grupe. Neoliberalna kritika feminističke teorije posjeduje duboku inkorporiranost u povezanost stepena obrazovanja, pa tako danas feministkinje koje su borkinje za prava žena, bivaju negativno predstavljene u javnosti od strane radikalnih liberalnih struja. Potenciranjem edukacije i boljeg stepena obrazovanja u Bosni i Hercegovini za žene, kreira se mogućnost balansiranja između obje teorije kroz smjernice zaključka koje su:

⁶⁰ Cornwall A., Gideon J., Wilson K., “Introduction: Reclaiming Feminism, Gender and Neoliberalism”, dostupno na: <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Bull39.6intro3.pdf>, p. 3

⁶¹ Klix.ba, “U BiH na biroima za zapošljavanje najbrojnije žene”, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/u-bih-na-biroima-za-zaposljavanje-najbrojnije-zene/150521050>

- Bosna i Hercegovina je implementirala rodno neosjetljivi politički i ekonomski sistem, koji vrlo slabo i gotovo nikako posvećuje pažnju ženskim socijalnim, obrazovnim i ekonomskim problemima, te samim time kreira nemogućnost pronalaska adekvantnih rješenja,
- Žene u Bosni i Hercegovini su žrtve stereotipizacije što onemogućava njihovo samorealiziranje u stepenu obrazovanja,
- Žene u Bosni i Hercegovini ne posjeduju egzistencijalne⁶² uslove za razvijanje obrazovnog stupnja,
- Žene u Bosni i Hercegovini imaju problem sa prekvalifikacijom u kontekstu rada na poslovima za koje su prekvalificirane.

3.3.) *Prekvalifikacija žena kao potencijal osnaživanja stope obrazovanja*

Prekvalifikacija predstavlja proces usvajanja i prezentovanja novih vještina u svrhu promjene profesije ili nadogradnje na druge vještine.

U kontekstu prekvalifikacije, povezanosti sa ženama i stopom obrazovanja, prekvalifikacija postaje pozitivna praksa u društvima tranzicije koja posjeduju veću stopu nezaposlenosti. U Bosni i Hercegovini, prekvalifikacijske škole se većinom organizuju u skladu sa potražnjom na tržištu ili u suglasnosti i bilateralnim partnerstvom sa firmom ili kompanijom, što ženama daje sigurnost u egzistencijalnom smislu nakon završene prekvalifikacije. Samim time, ženska individua u stepenu obrazovanja postaje osnažena naporima zajednice čime se kreira pozitivna atmosfera da se, u budućnosti, veći broj žena odluči upravo na usavršavanje i prekvalifikaciju kao oblik dostizanja egzistencijalnog nivoa prigodnog do postizanja samorealizacije.

Prekvalifikacija također može višestruko biti izražena u domenu pokretanja sopstvenih biznisa žena, kao poduzetnica koje će svojim primjerom zapošljavati i kreirati nove prakse u biznis modelima. Nevladine organizacije posebno potenciraju model samozapošljavanja i otvaranja privatnih, malih biznisa od strane žena koje su završile prekvalifikaciju ili imaju stepen obrazovanja i vještina.⁶³

Kroz potenciranje andragogije i bitnosti formalnog i neformalnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, stvorili bi se jasno definirani i sistemski uvjeti za potenciranje opismenjavanja i povećanja ženske stope obrazovanja. U tom kontekstu, Vlada Kantona Sarajevo uz Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta Kantona Sarajevo, usvojila je Zakon o obrazovanju odraslih u Kantonu

⁶²Prekvalifikacija, definicija, Hrvatski leksikon, <https://www.hrleksikon.info/definicija/prekvalifikacija.html>

⁶³Al Jazeera Balkans, Vijesti, "Obrazovanje odraslih u BIH - nova šansa", dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/obrazovanje-odraslih-u-bih-nova-sansa>, 26.7.2018, 12:07

Sarajevo. ⁶⁴ Ovaj zakon je jedan od prvih koji je sistemski riješio pitanje obrazovanja odraslih sa akcentom na žensku populaciju.

Pozitivna praksa koja se sistemski konstruisala unutar drugog kantona, Bosansko-Podrinjskog kantona, sa akcentom na grad Goražde, jeste praksa koja je implementirana od stakeholdera civilnog društva, konsultatnata i vlasti. Strategija obrazovanja odraslih u BPK - Goražde, predstavlja jednu od prvih strategija koja se aktivnom implementacijom bazira na pitanjima prekvalifikacije i naobrazbe u svrhu konkurentnosti na tržištu rada. ⁶⁵

Žene kao najmarginaliziranija kategorija stanovništva moraju imati inkluzivan pristup prema prekvalifikaciji u svrhu jačanja stepena obrazovanosti, te potencirati prekvalifikacije žena koje su završile tercijarna ili sekundarna zanimanja, što će osnažiti potencijal traženja i kreiranja posla.

Smjernice koje sam kreirala:

- Potenciranje andragoških procesa u ženskom kolektivu osnažuje stopu obrazovanja u Bosni i Hercegovini,
- Potenciranje razvoja jasnih strategija na kantonalnim i entitetskim nivoima povezanih sa andragoškim procesima formalnog i neformalnog učenja, ženama daju priliku da budu konkurentnije na tržištu rada sa povećanjem stope obrazovanja,
- Potenciranje razvoja ženskih strategija u kontekstu učenja i obrazovanja, potencira se samorealizacija žene u obrazovanju i zaposlenju, sa posebnim kontekstom na egzistencijalne prilike.

4. IZAZOV OPISMENJAVANJA DJEVOJČICA I ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

Izazov opismenjavanja žena u Bosni i Hercegovini u svrhu povećanja stope obrazovanja, predstavlja izazov koji se bazira na sistemskom rješavanju problema inkluzije ženskih jedinki unutar obrazovnih institucija. Opismenjavanje predstavlja potencijal rasta stope obrazovanja, prevencije rodnog nasilja i potenciranje dobrih praksi za kreiranje egzistencijalno održivih

⁶⁴Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta Kantona Sarajevo, "Zakon o obrazovanju odraslih u Kantonu Sarajevo", dostupno na: mon.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/zakon-o-obrazovanju-odraslih-u-kantonu-sarajevo

⁶⁵Udruženje "Aldi", Strategija obrazovanja odraslih BPK - Goražde, 2018-2022, dostupno na http://www.aldi.ba/pages/aldi_news.php?p_id=300,

parametara za žene. Osnovni izazov za opismenjavanje unutar Bosne i Hercegovine i društva, jeste što se prakse ne harmoniziraju u skladu sa potenciranjem rješavanja problema.

Primarni problem opismenjavanja djevojčica i žena u Bosni i Hercegovini kada dođemo do procenta napuštanja u korelaciji sa trenutnim faktorima u bh. društvu, primjetićemo da su žene i djevojčice mahom pogođene slabim ekonomskim statusom koji je postao generalizacijski, a ne individualni faktor. U kontekstu egzistencijalnih potraživanja i ekonomske slike porodice u Bosni i Hercegovini, dajem primjer konekcije dostupnih podataka o povezanosti ekonomske slike i edukacije žena kroz marginaliziranu grupu Roma:

“Sabina ne zna ni čitati ni pisati. Upisala je školu početkom 90-tih godina, ali ju je prestala pohađati kad je počeo rat. Ima četvero maloljetne djece i samo je 11-godišnji sin Mustafa* upisan u osnovnu školu. Njena kćerka Sanela* (13) i sin Haris* (16) su zajedno išli u školu prije nekoliko godina, ali su je ubrzo napustili jer im roditelji nisu mogli pokriti troškove školovanja. Kažu i da su drugi učenici i učiteljica bili grubi prema njima zbog toga što su Romi.”⁶⁶

Iako ne postoje direktni podaci koji govore o konekciji ova dva faktora, iz datih govorenja, moguće je zaključiti da nisu samo pripadnici marginaliziranih kategorija u nedostatku ekonomske podloge za kvalitetnu edukaciju, već skoro svaka porodica u Bosni i Hercegovini.

Obrazovanje jeste besplatno, ali je skupo. U ženskom govorenju, taj oblik diskriminacije je, osim ekonomskim slojem, uvjetovan dubokim rodnim i spolnim stereotipijama o kojima sam već pisala. Potenciranjem razvoja individualiteta i samorealizacije kod žena, što izostaje u bh. društvu kroz neopismenjavanje djevojčica od samog početka razvoja, potencira se kreiranje dobrih praksi u svrhu razvoja društva koje će se bazirati na izgradnji kapaciteta za budućnost.

⁶⁶Save the Children, “Pobijedimo isključenost - svako dijete zaslužuje dobar početak”, dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/bs/news/pobijedimo-isklju%C4%8Denost-svako-dijete-zaslu%C5%BEuje-dobar-po%C4%8Detak>, stranica posjećena 26.7.2018, 12:51

5. ZAKLJUČAK

Žene u Bosni i Hercegovini, kao marginalizirana i vulnerabilna kategorija, moraju da prođu potpunu revitalizaciju svojih prava kroz individualne, zalagačke i druge napore. U spektru obrazovanja, nezastupljenost žena je uzrokovana mnogobrojnim sociološkim i ekonomskim faktorima, koji direktno ili indirektno utiču na stepen obrazovanja žena u Bosni i Hercegovini.

Ženska edukacija je sama po sebi, fluidan i kompleksan pojam koji bazira svoje postojanje na inicijativama borkinja i boraca za ženska ljudska prava u različitim spektrima. Ako posmotrimo dugoročne benefite kvalitetne ženske edukacije, primjetićemo da se ona odvija na nivou kratkoročnih, srednjeročnih i dugoročnih ciljeva. Zaključak ima svojevrsni oblik pozicioniranja stavova za buduća istraživanja, te konkretizaciju potencijala obrazovanja u ženskim krugovima. Kratkoročni ciljevi porasta stope obrazovanosti među ženama jesu davanje smjernica, potencijala i znanja potrebnih za samoostvarenje/samorealizaciju kod žena. Potenciranjem dobrih praksi od predškolskog do kraja osnovnog obrazovanja, kod djevojčica se stvara stepen obrazovanja dovoljan za usmjeravanje unutar vektora buduće profesije i podloga za opsimenjavanje daljeg kruga djevojčica i žena.

Srednjeročni ciljevi mogu biti koncipirani u toku srednješkolskog obrazovanja žena i djevojčica, sa ciljem izobrazbe koja je temporalna do nastavka obrazovanja na višim i visokoškolskim ustanovama, pa do potpune izobrazbe kroz odabire tehničkih i profesionalnih škola. Dugoročni

segment pospješivanja stope obrazovanja kod žena jeste jedan od najznačajnijih. Dugoročni cilj je kontinuirano potenciranje razvoja praksi, inicijativa, zakonskih okvira i regulativa, koje će ženama pružiti dovoljno egzistencijalnih i drugih osnova za nastavak, rekonstrukciju i potenciranje obrazovanja kao osnovne društvene potrebe ženskog kolektiva.

Dugoročni ciljevi i kontinuirano sprovođenje potencijala obrazovanja, ne samo da reducira stopu nepismenosti, već kreira jedinstvenu praksu osnaživanja žena unutar cijelog društva. Ono što Bosna i Hercegovina treba uraditi u budućnosti, jeste potenciranje i kreiranje dobrih praksi unutar sistema i putem političkog konsenzusa pokušati promovirati potencijal državnog uređenja i harmoniziranja praksi.

No, Bosna i Hercegovina kontinuirano treba raditi i na pospješivanju društvenog položaja žene kroz aboliciju kvantiteta i potenciranje kvaliteta, koje je moguće postići isključivo radom i zalaganjem na ženskim pravima i pospješivanju položaja žena u obrazovanju. U komparaciji prošlog i sadašnjeg sistema u Bosni i Hercegovini, daju se primjetiti indikatori koji oba sistema čine primjenjivim.

U integraciji ženskih ljudskih prava prošlog sistema, koji je primarno bio marksistički, žene su imale konstruktivnije i daleko obezbjeđenije strukture obrazovanja i participacije u javnom i društvenom životu Jugoslavije, uključujući i Bosnu i Hercegovinu kao jednu od država tadašnjeg saveza država. Sistemska rješenja i podupiranje ženskog aktivizma i samoorganizovanja, bilo je jedno od glavnih narativnih dejstava partije kao inkluzivne i sveobuhvatne. Danas, ženski kolektivi se sami moraju boriti za inicijative i inkluzije rodni zakona i praksi unutar političkog sistema, što je jedna od odlika neoliberalne, tranzicijske demokratizacije. Pospješivanjem i osnaživanjem praksi koje žene inkluzivno uvode u društvo, potenciramo razvoj jednakosti u kontekstu obrazovanja i sociologije kao potencijala razvoja vještina unutar ženskih kolektiva. Ženske samoorganizacijske strukture danas, mogu doprinjeti društvu u obliku afirmiranja i kolektiviziranja ženskih zahtjeva i napora u svrhu jačeg i stabilnijeg pokreta koji će se bazirati i na edukacijskoj osnovi.

Obrazovanje u Bosni i Hercegovini, u uopštenom kontekstu, nije dovoljno razvijeno. Mnogobrojne marginalizirane grupe još uvijek čekaju svoju inkluziju unutar društva. Trend porasta nepismenosti je najviše vidljiv u ženskoj populaciji, što teoriju i hipotezu danu u magistarskom radu ojačava u potvrdi da je žensko obrazovanje (ne)vidljivi problem društva koje će Bosna i Hercegovina morati riješiti rapidno u svrhu daljeg napredovanja i razvoja, kako društva, tako i žena u Bosni i

Hercegovini.

6. BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

1. Neven Anđelić, “Kratka povijest ljudskih prava”, Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS), Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2008.
2. Harris, O’Boyle, Warbrick, “Law of the European Convention on Human Rights”, Oxford University Press, United States, New York, 2008.
3. Adriana Zaharijević, “Neko je rekao feminizam?” - kako je feminizam uticao na žene XXI veka, Heinrich Boll Stiftung, Artprint, Novi Sad, 2011.
4. Miroslav Vujević, “Sociologija obrazovanja: teorijsko-metodološki pristup”, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1989.
5. H. Haralambos, “*Sociologija: teme i perspective*”; Zagreb: Golden Marketing, 2002.
6. A. Vukasović, “*Pedagogija*”, Zagreb, 1993.
7. J. Žiga, A.Đozić, “*Sociologija*”, Off-Set, Tuzla, 2007.
8. Arijana Zaharijević, Neko je rekao feminizam?, “Pravo glasa žena”, Beograd, 2012.,
10. Petranović, B., (1980), Istorija Jugoslavije (1918–1978), Beograd; Cvetković, S. (2006), Između srpa i čekića: Represija u Srbiji 1944–1953, Pantelić, I., Beograd, Ibid, str. 91-93.
11. Diller, A., Houston, B., Pauly Morgan, K., & Ayim, M. (1996). *The gender question in*

education: Theory, pedagogy, and politics. Boulder: Westview.,

12. Karl Mannheim and W.A.C Stewart. *An Introduction to the Sociology of Education* (London: Routledge & Kegan Paul, 1964),
13. Ibrahim Alwee, *A Critical Sociology of Education Perspectives from Humanistic Sociology*, National Institute of Education, 2003.,
14. Beljkašić-Hadžidedić, Lj. (1997), *Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem XIX i početkom XX vijeka*, Sarajevo, Fondacija za izdavaštvo
15. Zdero, J. Skenderova, Staka, *A Biographical Dictionary of Women's Movement and Feminism. Central, Eastern and South-Eastern Europe, 19th and 20th Century*, (F. de Haan), Budimpešta i New York, CEU Press,
16. Milaković, J. *Majka u našoj narodnoj pjesmi*. *Gragja za narodnu pedagogiju* , Nada, br. 1,
17. Karamehmedović, M. (11. Februar 1911), *Naobrazba muslimanskog ženskinja*, *Musavat*, 9/VI, str. 3. 60 *Safijje-hanum*, n.d., str. 18. /
18. Ramet, P. S., (1999), *In Tito's Time, Gender Politics in the Western Balkans* (ur. Ramet P. S.), University Park, Pennsylvania: the Pennsylvania State University Press,
19. Pantelić, I. (2011), *Partizanke kao građanke*, Beograd, Institut za savremenu istoriju; *Evoluta*,
20. Allard, Scott W., Richard M. Tolman, and Daniel Rosen. "The Geography of Need: Spatial Distribution of Barriers to Employment in Metropolitan Detroit." *Policy Studies Journal* 31, no. 3 (2003)

Članci, publikacije i predavanja:

1. N. Petrić, "*Majčinstvo, roditeljstvo i očinstvo i pravo Evropske unije*", Helsinški parlament građana Banja Luka. Izvor: <http://hcabl.org/majcinstvo-roditeljstvo-i-ocinstvo-i-pravo-evropske-unije/>,
2. J. Zimonjić, *Evropska unija i Srbija-Izazov za rodnu ravnopravnost*, u *Evropska unija i rodna ravnopravnost 3*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, Izvor: https://www.academia.edu/4533629/Evropska_unija_i_rodna_ravnopravnost_knjiga_3
3. S. Knežević, M. Mujić, *Pogled iz drugog ugla: Udžbenička analiza i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo*, Fondacija Cure, 2016. Izvor: <http://www.fondacijacure.org/uploads/Pogled%20iz%20drugog%20ugla.pdf>
4. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Muškarci i žene u Bosni i Hercegovini*, Tematski bilten, Sarajevo, 2015., izvor:

http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB_zene_i_muskarci_bh_2015_eng.pdf

5. UNESCO, *Women, education and empowerment*, Hamburg, Njemačka, 1995., izvor: http://www.unesco.org/education/pdf/283_102.pdf
6. Sarajevski otvoreni centar, *Godišnji izvještaj o stanju ženskih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, 2013., izvor: <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf>
7. Žene Ženama, *Obrazovanje za rodnu jednakost*, Sarajevo, 2010., izvor: <http://www.zenezenama.org/zene/images/dokumenti/2014/obrazovanje-za-rodnu-jednakost.pdf>
8. Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine, *Akcionni plan gender centra Federacije Bosne i Hercegovine*, izvor: <http://www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/>
9. Eurydice, *Rodne razlike u obrazovnim ishodima - tradicionalni stereotipi najveći su izazov jednakosti u obrazovanju*, izvor: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/120HR_HI.pdf
10. Pascall, Gilian, Cox, Roger, *Women Returning to Higher Education*, Open University Press, 1993.
11. Vincenza Priola, *Being female doing gender. Narratives of women in education management*, 2007.
12. J. Clark Blickenstaff, *Women and science careers: leaky pipeline or gender filter*, Gender and education, 2005 - Taylor & Francis,
13. DL. Cullen, G. Luna, *Women mentoring in academia: Addressing the gender gap in higher education*, Gender and Education, 1993 - Taylor & Francis, source: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0954025930050201>;
14. Bleier, Ruth, Ed., *Feminist Approaches to Science. The Athene Series*. Pergamon Press, Maxwell House, 1986.
15. S. Middleton, *Educating Feminists: Life Histories and Pedagogy.*, Teachers College Press, 1993.
16. Slavka Gvozdrenović, “Predmet i konstruisanje sociologije obrazovanja”, izvor: <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF10/Gvozdrenovic,%20S.,%20Predmet%20i%20konstituisanje%20sociologije%20obrazovanja.pdf>,
17. Ministarstvo ljudskih prava i izbjeglica Bosne i Hercegovine, *Gender akcionni plan za 2013-2017.godinu*, Službeni glasnik, str. 98/2, 2013.
18. Julie Mertus, Zorica Mršević, Mallika Dutt, Nancy Flowers, “Ženska ljudska prava”, izvor: http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/feministicka94/zenska_ljudska_prava/uvod.htm,

19. Slavka Gvozdenović, “Predmet i konstruisanje sociologije obrazovanja”,
izvor:<http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF10/Gvozdenovic,%20S.,%20Predmet%20i%20konstituisanje%20sociologije%20obrazovanja.pdf>,
20. Sweden, Education in Sweden, *Gender neutral education*, dostupno na:
<https://sweden.se/society/education-in-sweden/>
21. Ramet, P. S., (1999), In Tito's Time, Gender Politics in the Western Balkans (ur. Ramet P. S.), University Park, Pennsylvania: the Pennsylvania State University Press,
22. Pantelić, I. (2011), Partizanke kao građanke, Beograd, Institut za savremenu istoriju; Evoluta,

23. Klix.ba, “Obrazovanje Roma u BiH: Važno je da se svi učenici kvalitetno obrazuju”, dostupno na:<https://www.klix.ba/vijesti/bih/obrazovanje-roma-u-bih-vazno-je-da-se-svi-ucenici-kvalitetno-obrazuju/170306092>
24. Klix.ba, “Obrazovanje Roma u BiH: Važno je da se svi učenici kvalitetno obrazuju”, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/obrazovanje-roma-u-bih-vazno-je-da-se-svi-ucenici-kvalitetno-obrazuju/170306092>
25. Anja – Lejli Hessarbani, *Romkinje u sjeni identiteta*, dostupno na:<https://www.osce.org/bs/node/310516>
26. Allard, Scott W., Richard M. Tolman, and Daniel Rosen. “The Geography of Need: Spatial Distribution of Barriers to Employment in Metropolitan Detroit.” *Policy Studies Journal* 31, no. 3 (2003)
27. Cornwall A., Gideon J., Wilson K., “Introduction: Reclaiming Feminism, Gender and Neoliberalism”, dostupno na:<https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Bull39.6intro3.pdf>,
- 28.. Klix.ba, “U BiH na biroima za zapošljavanje najbrojnije žene”, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/u-bih-na-biroima-za-zaposljavanje-najbrojnije-zene/150521050>
29. Prekvalifikacija, definicija, Hrvatski leksikon,
<https://www.hrleksikon.info/definicija/prekvalifikacija.html>
30. Al Jazeera Balkans, Vijesti, “Obrazovanje odraslih u BIH - nova šansa”, dostupno na:<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/obrazovanje-odraslih-u-bih-nova-sansa>,
31. Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta Kantona Sarajevo, “Zakon o obrazovanju odraslih u Kantonu Sarajevo”, dostupno na: mon.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/zakon-o-obrazovanju-odraslih-u-kantonu-sarajevo
32. Udruženje “Aldi”, Strategija obrazovanja odraslih BPK - Goražde, 2018-2022, dostupno na: http://www.aldi.ba/pages/aldi_news.php?p_id=300,

33. Save the Children, “Pobijedimo isključenost - svako dijete zaslužuje dobar početak”, dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/bs/news/pobijedimo-isklju%C4%8Denost-svako-dijete-zaslu%C5%BEuje-dobar-po%C4%8Detak>,
34. Understanding gender, dostupno na : www.genderspectrum.org,
35. Zakon o rodnoj ravnopravnosti Bosne i Hercegovine, dostupno na : <http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/> ,
36. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Akcioni plan za implementaciju UNSCR/1325, dostupno na: <http://arsbih.gov.ba/akcioni-plan-za-implementaciju-unscr-1325-u-bosni-i-hercegovini-za-period-2014-2017-godine/> ,
37. Diller, A., Houston, B., Pauly Morgan, K., & Ayim, M. (1996). *The gender question in education: Theory, pedagogy, and politics*. Boulder: Westview.,
38. Federalni zavod za statistiku, Popis stanovništva – preliminarni rezultati, Konačni rezultati popisa, *Knjiga 4 – Obrazovanje*, tabela 3., dokument dostupan na : <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>
39. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Popis stanovništva za Republiku Srpsku – preliminarni rezultati, sadržaj dostupan na : http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/PreliminarniRezultati_Popis2013-drugo_izdanje_sa_kartama_Final.pdf
40. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo, objavljen u Službenim novinama Kantona Sarajevo, broj 26/08, 2008,
41. Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni list, br. 18/03.
42. Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, *Ciljevi Gender akcionog plana BiH*, “Obrazovanje”, dostupno na: www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/
43. Black Enterprise, *Why Kids Drop Out of School*, dostupno na: <http://www.blackenterprise.com/7-reasons-why-kids-drop-out-of-school/>,
44. Mujić, Knežević, “Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipau udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo”, Fondacija Cure, 2016. godina,

